

KADUNUD LANGEVARJURID: EESTI KAUGLUURE SIHTÜKSUS 46/1 KARJALAS

Andres Parve

Midagi piinab mind, kuskil ei saa rahu. Kõikjal on kevad, kuid mina ei näe seda, ega tunne rõõmu. Ei kuule lindude rõõmsat siristamist. Kõik on mulle tühi. Olen püüdnud tuua kõik oma hingest päevavalgele, et leida, mis mind piinab nii, et unustan isegi saabuva kevade. Ei ole leidnud midagi muud, kui selle, et see on vaist, mis mind valvab ööd kui ka päevad. Ei tohi seda retke kaasa teha, vaist ütleb selgesti seda. Püüan ennast sundida, et saada sellest üle, saada võitu vaistu üle, kuid ei saa. Saan vaid veelgi rohkem hinge näriva tunde.

Katkend Hugo Tartu päevikust, 20.04.1942

ÜLEVAADE. Artikli eesmärk on taastada 1942. aasta 13-mehelise Eesti kaugluureüksuse (*kaukopartio* 46/1) tegevus Karjala operatsioonialal. Eestikeelne ajaloo-kirjandus on seni käsitletud teemat soomepoiste ajaloo osana, kuid tegelikult strateegilise mõjuga tegevuse kohta Vene poole tagalas andmed puuduvad. Täpsemalt oli sooritatud luureoperatsioon Saksa sõjaväeluure Abwehr ja Soome sõjaväeluure ühisoperatsioon, mille elluvijateks olid eestlased. Luuregrupi aktiivne periood vastase tagalas kestis 53 päeva. Operatsiooni käigus hukkus tulevahetuses neli Eesti võitlejat, ülejäänud üheksa sattusid vangi ja hukati Vologda vanglas.

See oli omanäolisim lahinguülesanne Eesti sõjaajaloos, mis haaras NSV Liidu juhtkonna tähelepanu: vastuoperatsioon oli Jossif Stalini asetäitja Lavrenti Beria kõrgendatud tähelepanu all, samuti teavitati Beria korraldusel operatsiooni lõpust ka NSV Liidu juhtkonda, sealhulgas Jossif Stalinit ja välisasjade rahvakomissari Vjatšeslav Molotovi.

Kokkuvõttes tuleb nentida, et Soome ja Saksa luure ühisoperatsioonid (v.a Erna) ei olnud edukad. Sama võib öelda ka kaugluure sihtüksuse 46/1 kohta. Kogutud info ei kaalunud üles meeste kaotatud elusid. NKVD vastuoperatsioon sidus palju sisejulgeoleku üksuseid, kuid strateegilistest Stalingradi või Kaukasuse lahingu-piirkondadest Vene pool väekoondisi põhjasuunda ei paigutanud.

Võtmesõnad: kaugluure, erioperatsioonid, Abwehr, sõjaväeluure, Vehniäineni kaugluureüksus 46/1

Keywords: long-range surveillance, special operations, Abwehr, military intelligence, Vehniäineni kaukopartio 46/1

1. Sissejuhatus

Siinse artikli eesmärk on taastada 1942. aasta Eesti kaugluureüksuse tegevus Karjala operatsioonialal. Eestikeelne ajalookirjandus on seni käsitlenud teemat soomepoiste¹ ajaloo osana, kuid tegelikult strateegilise mõjuga tegevusest Vene poole tagalas andmed puuduvad. Taoline probleemipüstitus eeldab omakorda Soome, Saksa ja Vene ajalooallikate põhjalikumat käsitlemist. Siinses uurimuses on peamiselt kasutatud Vene allikaid, mis kaudselt viitavad Saksa allikatele. Kahjuks ei ole autoril selle operatsiooni kohta usaldusväärseid Saksa allikaid (enamik neist on arvatavasti kinnistes Venemaa Föderatsiooni arhiivides). Õnneks on siiski võimalik Eesti luuregrupi tegevust taastada mõnede venekeelsete uurimuste ja avaldatud NKVD primaarallikate põhjal².

Täpsemalt oli sooritatud luureoperatsioon Saksa sõjaväeluure Abwehr³ ja Soome sõjaväeluure ühisoperatsioon, mille elluviijateks olid eestlased. Laiemas tähenduses saab seda operatsiooni pidada Teises maailmasõjas toimunud Eesti vabadusvõitluse osaks, kuid kitsamas tähenduses on tegemist luure- ja diversioonioperatsiooniga, mille eesmärk oli edendada Saksa ja Soome luuretegevust.

Selle luureüksuse staatust ei ole lihtne üheselt määratleda. Levinud liigituse kohaselt arvatakse nad soomepoiste ehk eesti meeste hulka, kes teenisid Teise maailmasõja ajal Soome relvajõududes. Grupi 13 mehest seitse olid endised luuregrupi Erna võitlejad, kes kuulusid Soome sõjaväeluure alluvuses tegutsenud Vehniäineni üksuse (*Osasto Vehniäinen*) juurde⁴. Tegemist oli ühega neljast Soome kaugluure kompaniist, mis 1. juulil 1943. aastal koondati 4. eripataljoniks (*Erillinen Pataljoona 4, 4 ErP*)⁵. Vehniäineni üksuse vastutus- alaks oli Karjala kannas ja seal elluviidavad luureoperatsioonid. Luuregrupi

¹ Soomepoisid on Teises maailmasõjas Soome poolel vabatahtlikuna võidelnud eestlased. Kokku oli neid umbes 3500, kellest hukkus Soomes umbes 200. Mereväes moodustasid eestlased lausa 10%.

² **Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне.** 2003. В 8 томах. [Органы ... 2003]

³ Tallinnas asus Abwehr-Nebenstelle Reval, Feldpost 23184 (15.02.1942–30.07.1942) ja alates 8. juulist 1944 Abwehr-Außenstelle Reval Heeresgruppe Nord.

⁴ Vt Virolaisista vapaaehtoisista ja osasto Vehniäinenin partiosta 46/1. Suomen sotahistorian ensimmäisestä sotatilanteeseen liittyvästä laskuvarjomaahanlaskusta. **Saressalo, L.** 1987. Päämajan kaukopartiot jatkosodassa. Werner Söderstrom Osakeyhtiö, s. 141–144. [**Saressalo** 1987].

⁵ **Saressalo** 1987, s. 16.

võitlejad oli välja valinud Soome sõjaväeluures teeniv eestlasest major Aksel Kristian, kes oli saanud osalise väljaõppe Eestis.

Mis sihtüksus see siis täpsemalt oli? Teine maailmasõda oli aeg, mil hakkas jõuliselt välja arenema erivägede kontseptsioon, sealhulgas Briti nn kommandosed (SAS), Vene GRU Spetsnaz (*войска специального назначения*) ja Saksa nn brandenburglased⁶ jne. Samuti osalesid 1941. aasta luureoperatsiooni Erna ettevalmistamisel ja elluviimisel Abwehri⁷ Brandenburgi eriüksuse üleleitnant (*oberleutnant*) Kurt Reinhardt ja *sonderführer* Werner Schwartze.

Eestikeelses kirjanduses on seda sihtüksust nimetatud kaugluurepatrulliks. Sõjandusterminoloogia järgi on patrull maa-, mere- või õhuväest äravõetud üksus, mis saadetakse välja ülesandega koguda informatsiooni või täita mingi hävitava, häiriva, puhastava või julgeolekualase eesmärgiga ülesanne. Mõisted *luurepiilkond* ja *luuresalk* on keeleliselt vananenud.

Soome andmetel oli luuregrupi ülesanne siirduda raudtee äärde Konoša piirkonda, et jälgida liitlaste saadetavate sõjamaterjalide vedu Nõukogude Liitu, uurida piirkonna lennuvälju ja lennutegevust. Luurepatrulli ülesanne oli mitmete allikate järgi viia ellu diversiooniakte, mistõttu võiks seda nimetada ka kaugluure-diversiooni sihtüksuseks. Luuregrupp pidi olema valmis täitma nii kaugluure- kui ka diversiooniülesandeid. Kuna mõistel *diversioon* on negatiivne tähendus, mis viitab otseselt vaenulikule tegevusele, tuleks seda üksust autori arvates nimetada Eesti kaugluure sihtüksuseks 46/1.

Sihtüksuse võitlejaid on erinevad pooled nimetanud küll langevarjuriteks, sissideks, luurajateks, agentideks, diversantideks, sabotöörideks jne. Tänapäeva definitsiooni järgi nimetatakse neid erioperaatoriteks. Siinses uurimuses kutsun eesti mehi luurajateks ja võitlejateks.

Seega oli Eesti kaugluure sihtüksuse 46/1 puhul tegemist erivägede operatsiooniga. See oli omanäolisim lahinguülesanne Eesti sõjaajaloos, mis haaras NSV Liidu juhtkonna tähelepanu: vastuoperatsioon oli NSV Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadi rahvakomissari, ühtlasi Riikliku Kaitsekomitee liikme,

⁶ Saksa sõjaväeluure diversioonide elluviimiseks mõeldud eriüksus. Vt **Paterson, L.** 2018. *Hitler's Brandenburgers: The Third Reich Elite Special Forces*. Naval Institute Press.

⁷ Saksa sõjaväeluure 1920–1945, mis oli jagatud viieks peamiseks osakonnaks. Neist olulisemad olid Amt I – välisluure, Amt II – diversioonid ja Amt III – vastuluure. Abwehri ülem oli alates 1935. aastast admiral Wilhelm Canaris, kelle juhtimise all kasvas organisatsioon kolme aastaga 150 inimeselt 1000ni. Vt lähemalt **Bassett, R.** 2012. *Hitler's Spy Chief: The Wilhelm Canaris Betrayal the Intelligence Campaign Against Adolf Hitler*. Pegasus Books. **Adams, J.** 2009. *Historical Dictionary of German Intelligence (Historical Dictionaries of Intelligence and CounterIntelligence)*. The Scarecrow Press.

NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimehe Jossif Stalini asetäitja Lavrenti Beria⁸ teravdatud tähelepanu all, samuti informeeriti Beria korraldusel operatsiooni lõpust ka NSV Liidu juhtkonda, sealhulgas Jossif Stalinit ja välisasjade rahvakomissari Vjatšeslav Molotovi.

2. Luureoperatsiooni ettevalmistused

Abwehr Nebenstelle-Reval oli luure- ja vastuluureasutus, mida tinglikult nimetatakse selle ülema nime järgi Cellariuse bürooks (*Büro Cellarius*⁹). Nii nagu teisedki Abwehri organisatsioonid, jagunes ka Cellariuse büroo tegevus kolmeks: luure, vastuluure ja diversiooniaktide korraldamine NSVL-is. Keskusel olid operatsioonide elluviimiseks kasutusel lennukid, eriotstarbelised laevad ja võimas raadiojaam koodnimega Pagar.

Esimene Soome ja Saksa sõjaväeluure edukas ühisoperatsioon oli Erna. Eduka operatsiooni tulemusel tekkis idee planeerida veel üks ühisoperatsioon 1942. aastal. Ülo Jõgi arvas, et Eesti kaugluuregrupi loomise idee autor oli major Andres (Alekssei) Kalmus¹⁰, kes töötas Cellariuse büroo juures Soome luure sideohvitserina ja alustas Eestis mitmete luurekoolide loomist¹¹.

⁸ Lavrenti Beria (29. märts (vkj 17. märts) 1899 kuni 23. detsember 1953) oli Nõukogude Liidu marssal (9. juuli 1945 kuni 31. detsember 1953), Jossif Stalini lähemaid kaastöölisi Nõukogude Liidu juhtkonnas.

⁹ Alexander Cellarius (2. veebruar 1898 Troitsk, Orenburgi kubermang, Venemaa kuni 5. juuli 1979) oli Saksa sõjaväelane, sõjaväeluure Abwehri esindaja Soomes ja Eestis Teise maailmasõja ajal. Alexander Cellarius oli alates 1939. aasta septembrist Saksa mereväeatašee abi Helsingis ja Tallinnas. Talvesõja alguses kolis osa Saksa atašee kantseleist püsivalt Tallinnasse. Pärast Eesti annekteerimist ja okupeerimist Nõukogude Liidu poolt 1940. aasta suvel suundus ta tagasi Saksa saatkonda Helsingis. Aastatel 1939–1941 juhtis Cellarius Abwehri teenistust Kriegsorganisation Finnland/Estland (KO Finnland), kus ta kuulus Saksamaa Riigi Julgeoleku Peaameti ja Abwehri ühendatud luurekeskuse Sonderkommando Nord. Cellarius määrati juulis 1941 moodustatud Abwehr Nebenstelle-Revali juhiks ning ta juhtis Erna dessante juulis 1941 Eesti põhjarannikule (Salmistu ja Kunda) ja septembris 1941 Muhumaale. 1942. aastal ülendati Cellarius fregatikapteniks (kaptenleitnant), 1944. aastal taganes ta koos Saksa vägedega ning sattus hiljem liitlasvägede sõjavangi. (Wikipedia)

¹⁰ *Kapteeni*, sündinud 25. IX 1902 Pärnumaal Orajõe vallas. Kaadriohvitser. Eesti kaitseväes kapten. Soome armeesse 28. II 1942, Soome sideohvitser Tallinnas Cellariuse büroos, autasustatud 4. klassi Vabadusristiga. Sügisel 1944 põgenes Soome ja sealt edasi Rootsi. Hiljem oli Prantsusmaal sõjaväeluure teenistuses. Hiljem naasis Rootsi oma perekonna juurde. Suri 22. VI 1990, maetud Stockholmi. **Vabaduse eest. Soomepoiste lühilulood.** 1997. Soome Sõjaveteranide Eesti Ühendus, lk 104. [**Vabaduse eest** 1997]

¹¹ **Jõgi, Ü.** 1996. „Erna“ legendid ja tegelikkus. Tallinn. [**Jõgi** 1996]

A. Cellarius pani isiklikult operatsioonile nime (venekeelsetes allikates *гамбит парашютистов*).¹² Males tähendab gambiit etturi loovutamist; gambiit on avang, kus kahitakse materjali kiirema arengu saavutamiseks. Eduka operatsiooni korral planeeris Saksa väejuhatuse väidetavalt oktoobris 1942 maandada suuremahulise õhuhessandi Konoša regioonis, mille eesmärk oli ära lõigata Venemaa põhjapiirkonna taristu.

Kui tõepärane on see Vene allikate kaudu leviv informatsioon, on artikli autoril raske öelda, sest Saksa allikad selle kohta puuduvad.

3. Väljaõpe

Pärast Eesti ala vabastamist 1941. aasta sügisel suundusid endised Erna luuregrupi mehed tagasi Soome ja osa neist asus Cellariuse grupi (*Gruppe Cellarius*) teenistusse.

Umbes kümmekond nendest sai aastavahetusel 1941/42 luure eelväljaõppe Tallinnas. Üks väljaõppe korraldajatest oli Tallinnas Soome vormis ringi liikuv major Aksel Kristian¹³. Raadioväljaõppe instruktor oli omaaegne Eesti Kindralstaabi pearaadiotelegrafist Karl Kleinert. Väljaõppeks mõeldud korter asus Lembitu tänaval nr 81¹⁴. Väljaõppekorterisse kolisid elama veebel Rägastik ja Oskar Luther. Teised grupi liikmed elasid erinevates kohtades Tallinnas. Pärast Tallinnas toimunud õpet lendas grupp 28. veebruaril

¹² Степаков, В. 2004. Русские диверсанты против кукушек. Язуз, Эксмо, с. 62. [Степаков 2004]

¹³ 1940. aasta 1. veebruaril määrati Eesti sõjaväeliseks esindajaks Soome major Aksel Kristian (26. oktoober 1900 Tartumaa kuni 3. august 1985 Stockholm). Kuni selle ajani, alates 1935. aastast, oli Kristian olnud II osakonna C-jaoskonna (välisluure) ülem. Huvitav on märkida, et Kristianil kui C-jaoskonna ülemal oli baaside perioodil ja Talvesõja ajal mitu lähetust Soome teenistuslaste ülesannete täitmiseks. Kui täpne olla, siis enamiku ajast viibiski ta Soomes: 14.10.1939–25.10.1939; 27.10.1939–25.11.1939; 27.11.1939–07.01.1940; 17.01.1940–01.02.1940. Eelnevalt, 1939. aasta jooksul, oli ta Soomes lähetuses olnud ka 27.01–31.01; 06.03–12.03; 06.08–14.08. Allikas. Kristiani teenistusleht ERA 495/7/2149. (Info pärineb Reigo Rosenthalilt.)

Ühes Eesti NSV KGB-s 1957. aastal koostatud aruandes leidub Kristiani kohta järgmine teave: „1936. aastal, olles läbisõidul Soomest Eestisse Leningradi linnas, värvati ta Leningradi sõjaväeringkonna staabi luureosakonna poolt agendiks pseudonüümi „Palu“ all. Pärast värbamist andis „Palu“ rida materjale Soome ja Saksamaa kohta. 1937. aasta aprillis side „Paluga“, mida teostati salajase postkasti kaudu, katkestati selgusetutel põhjustel.“ (Info pärineb Reigo Rosenthalilt.)

¹⁴ Luther, H. 1983. Kes olid Jätkusõjas kadunud langevarjurid? – Eesti Päevaleht. Estniska Dagbladet, 4. mai, nr 33 (4818), lk 2. [Luther 1983]

1942. aastal kell 10.30 Helsingisse. Lennumarsruut kulges üle Aegna saare Malmi lennuväljale Soome. Sealt viidi grupp edasi Helsingisse ja kahe päeva pärast väljaõppele Syvärile, kust jäi rindeni 8–9 km.

Foto 1. Eestlased maastikuharjutusel 1942. a Vaaženis. Vt informatsiooni fotode kohta lisast 2

Eestlastega koos Soome kaugluures teeninud kapten Kauno Rastase¹⁵ järgi tulid esimesed kümme eestlast Vaaženis (vn *Верхние Важиньы*, Karjalas) Vehniäineni kaugluureükusesse 4. märtsil 1942. aastal. Nendeks olid vbl Artur Rägastik¹⁶, srs Karl Jürgens¹⁷, srs Oskar

¹⁵ **Sõjakaaslane eestlastele Soome Jätkusõjas.** Vestlus kapten Kauno Rastasega. 1984. – Vaba Eestlane, 9. august, nr 59 (3076), lk 4.

¹⁶ *Vääpeli*, sündinud 7. XI 1913 Tapal. Autojuht-mehaanik. Eesti kaitseväes veebel. Läks Soome kelguga Aserist üle jää 11. II 1940, väljaõppel Lapual rahvusvahelises Sisu brigaadis. Pärast Talvesõja lõppu läks koos üheksa kaaslasega Norrassa, võitles Narviki all sakslaste vastu. 24. VI 1941 astus Erna salka, osales dessandis Kolga lahte ja võitles Erna lahingutes. Kuulus Cellariuse luuregruppi, saadeti 1. V 1942 Syväri rindele kaugluuresse. Heideti langevarjuga Konoša rajooni, langes lahingus 10. X 1942. **Vabaduse eest** 1997, lk 297.

¹⁷ *Kersantti*, sündinud 7. X 1910 Peterburis. Laskesportlane. Võitnud MM-i neli võistkondlikku medalit, Eesti MV viis medalit. Lõpetas 1935 Tallinna kolledži. Laskmist hakkas harrastama 1925 Tartus. Kõrvu laskmisega oli edukas ka pallimängudes. Oli esimesel rahvusvahelisel, soomlastega peetud pesapallimatšil Eesti (Kaitseliidu) meeskonna kapten ning esindas Eestit ka korv- ja võrkpallis. Kuulus Tallinna NMKÜ-sse. Aastast 1933 pühendus ainult laskesportile. Kuulus 1936–1939 Eesti laskekoondisse. Võitis MM-idel neli meeskondlikku medalit: 1937

Luther¹⁸, srs Voldemar Randmäe¹⁹, n-srs Harald Peterson²⁰, n-srs Arnold Teder²¹, Heinrich Täheste²², rms Hugo Tartu²³ ja Artur Veebel²⁴.

sõjapüssist 20 lasku põlvelt – hõbe; 20 lasku püsti – hõbe ja 3 × 20 lasku – pronks; 1939 sõjapüssist 3 × 20 lasku – meeskondlik pronks. Osales 1936 ja 1938 Eesti-Soome maavõistlusel. Tuli 1936–1939 kaks korda individuaalseks ja ühe korra meeskondlikuks Eesti meistriks. Osales nelja Eesti rekordi püstitamisel. Isiklike rekordeid: väikepüssist 3 × 20 lasku 585 (1940) ja 3 × 40 lasku 1146 (1938), täpsussõjapüssist 3 × 20 lasku 544 (1937). Suurmeister täis- (1936) ja väikekalibribrilise püssist (1937) laskmises. Töötas 1931–1932 Kaitseliidus spordiinstruktorina, 1933–1935 Arsenali relvatehases ja 1935–1940 agentuuris Pressa ärijuhina. Osales 1942–1944 Soome Jätkusõjas, osales kolmes kaugluurepatrullis (partio 40/1, 43/1 ja 50/1). 1943 Haukka grupis, Staffi saarel erikoolitusel, juulis 1944 saadeti luureülesandega Eestisse, (pidi siin tegutsema Punaarmee tagalas), sai haavata NKVD haarangus Tallinnas, viimati nähtud Tallinnas 06.12.1944, surnud detsembris 1944. Kaitseliidu Kotkaristi V klassi teenetemärk (1933), Kaitseliidu Valgeristi III klassi teenetemärk, Kaitseliidu sõrmus heade lasketulemuste eest (1936), kuldkäekell riigihoidjalt (1938). **Vabaduse eest** 1997, lk 93. **Memento** 14 2018, lk 524.

¹⁸ *Kersantti*, sündinud 1. I 1918 Harjumaal Nõva vallas. Zootehnik. Eesti kaitseväes allohvitser. 1939 läks üle jää Soome, väljaõppel Lapual rahvusvahelises Sisu brigaadis. 24. VI 1941 astus Erna salka, osales dessantides Kolga ja Rutja randa, 28. VII 1941 langevarjuga Kautlasse, võitles Erna, Erna I ja Erna II lahingutes. Mais 1942 oli Syväri rindel kaugluures. 30. VII 1942 heideti langevarjuga Konoša piirkonda, langes vangi, mõisteti surma ja hukati kohapeal (teistel andmetel 10. XI 1942). **Vabaduse eest** 1997, lk 185.

¹⁹ *Kersantti*, sündinud 4. XII 1918 Venemaal Kurskis. Eesti kaitseväes allohvitser. Septembris 1941 võitles Erna II-s. Soome armeesse 4. III 1942, teenis kaugluureüksuses. Heideti langevarjuga Arhangelski raudtee piirkonda, sattus Konoša rajoonis vangi, mõisteti surma ja hukati oktoobris 1942. **Vabaduse eest** 1997, lk 276.

²⁰ *Alikersantti*, sündinud 14. II 1911 Tallinnas. Spordimetoodik. Eesti kaitseväes seersant. Teenis Saksa sõjaväes. Soome armeesse 1. V 1942, pärast kaugluure väljaõpet osales kahes patrullis (partio 40/1 ja 46/1). Heideti 31. VIII 1942 langevarjuga Arhangelski raudtee piirkonda. Langes Konoša rajoonis vangi, mõisteti surma ja hukati 10. XI 1942. **Vabaduse eest** 1997, lk 250–251.

²¹ *Alikersantti*, sündinud 5. V 1906 Harjumaal Peningi vallas. Trükitööline-tsinkograaf. Eesti kaitseväes seersant. Soome armeesse 1. V 1942. Syväri rindel kaugluureüksuses. Heideti augustis 1942 langevarjuga Arhangelski raudtee piirkonda. Langes Konoša rajoonis vangi. Mõisteti surma ja hukati 10. XI 1942. **Vabaduse eest** 1997, lk 344.

²² *Alikersantti*, sündinud 26. II 1903 Harjumaal Rapla vallas. Pildiraamija. Eesti kaitseväes allohvitser. Soome armeesse 1. V 1942, Syväri rinde kaugluureüksuses. Heideti augustis 1942 langevarjuga Arhangelski raudtee piirkonda. Langes Konoša rajoonis vangi, hukati 10. XI 1942. **Vabaduse eest** 1997, lk 361.

²³ *Alikersantti*, sündinud 8. IV 1918 Tallinnas. Töötas tselluloosivabrikus, tunnustatud keskmaajooksja. Keemik. Eesti kaitseväes seersant. Soome armeesse 7. IV 1942. 1942 algusest Cellariuse luuregrupis, aprillis Soome Syväri rindele Vehniäineni kaugluureüksuses. Heideti augustis 1942 langevarjuga Arhangelski raudtee piirkonda, langes Konoša rajoonis vangi, hukati 10. XI 1942. **Vabaduse eest** 1997, lk 343.

²⁴ *Sotamies*, sündinud 15. IX 1914 Järvamaal. Osales kahes kaugluurepatrullis (40/1 ja 46/1). Langes Soome sõjaväe kaugluure operatsioonis Arhangelski raudteejaamas Konoša rajoonis 28. IX 1942. **Vabaduse eest** 1997, lk 378.

9. aprillil 1942 saabusid srs Osvald Krivain²⁵, srs Rurik Pallo²⁶, n-srs Endel Ruberg²⁷, kpr Harald Roberg²⁸ ja rms Peeter Roots²⁹. 17. detsembril 1942 liitusid n-srs Helmut Pedanik³⁰, rms Olev Leius³¹, Herbert Erich

²⁵ *Kersantti*, sündinud 4. X 1922 Kirnas Järvamaal. Osales Erna grupis. Heideti augustis 1942 langevarjuga Arhangelski raudtee piirkonda, langes Konoša rajoonis vangi, hukati 10. XI 1942. **Vabaduse eest** 1997, lk 136.

²⁶ *Kersantti*, sündinud 2. VIII 1915 Türil. Lukksepp. Eesti kaitseväes allohvitser. Pögenes 1940. aasta sügisel süstaga Soome, astus 24. VI 1941 Erna salka, heideti 28. VII 1944 langevarjuga Eestisse. Sai Kautla lahingus haavata, vabastati teenistusest 3. IX 1941. Uuesti Soome armeesse 28. II 1942, võitles Rajajoe rindel. Kaugluureüksuses saadeti Arhangelski raudtee piirkonda, langes novembris 1942 vangi ja tapeti. **Vabaduse eest** 1997, lk 240.

²⁷ Sündinud 21. V 1917 Sõmerus Virumaal. Eesti kaitseväes, seersant, üleajateenija Auto-Tankirügemendis. Soome sõjaväes, osales Talvesõjas, tuli Eestisse tagasi, üritati 12. V 1941 kodus arreteerida, pääses põgenema, võitles Erna II koosseisus saarte vabastamiseni. Soome armeesse 27. X 1941, nooremleitnant, osales Hanko vabastamisel, 1942 algusest JR47-s Karjala kannasel, aprillist 1942 Syväri rindel Vehniäineni kaugluureüksuses, sai õppustel raskelt vigastada, paranenult JR200 koosseisus, lõpetas ohvitserikursused, tagasi Eestisse 19. VII 1944. Saksa sõjaväes, Pitka üksuses. Pögenes Soome, 1945 läks Rootsi. 1951 asus Kanadasse, elas Montreals, hiljem Torontos, surnud külaskäigu ajal 28. XII 1989 Stockholmis, maetud Rakvere kalmistule. **Memento** 16 2020, lk 524–525.

²⁸ *Korpraali*, sündinud 12. I 1919 Haapsalus. Meremees. Eesti mereväes madrus. Veebruaris 1940 läks üle jää Soome. 24. VI 1941 astus Erna salka. 28. VII heideti langevarjuga Kautlasse, osales Erna, Erna I ja Erna II lahingutes. Astus uuesti Soome armeesse 10. X 1941, sõdur, osales Rootsi Vabatahtlike Pataljoni koosseisus Hanko vabastamisel, rindel Rajajoe JR47-s, saadeti 09. IV 1942 Syväri rindele Vehniäineni kaugluureüksusesse. Autastatud 2. klassi Vabadusmedaliga. 30. VIII 1942 heideti kaugluuregrupi koosseisus Arhangelski raudtee piirkonda, langes oktoobris 1942 Konoša rajoonis. **Vabaduse eest** 1997, lk 289.

²⁹ *Sotamies*, sündinud 22. VI 1922 Tallinnas. Õpilane. Soome armeesse 27. V 1942, rindel Rajajoe JR47-s, väljaõppel kaugluureüksuses. 30. VIII 1942 heideti langevarjuga Arhangelski raudtee piirkonda. Langes Konoša rajooni 28. IX 1942. **Vabaduse eest** 1997, lk 293.

³⁰ *Alikersantti*, sündinud 28. IV 1917 Pärnumaal Kaarli vallas, aednikmesinik Treieri aiandis Tallinnas, Eesti kaitseväes allohvitser. Läks 21. II 1940 koos A. Mäehansuga Kadriorust suuskadel üle jää Soome. Soome sõjaväes, allohvitser, väljaõppel Lapual rahvusvahelises Sisu brigaadis. Pärast Talvesõja lõppu läks koos kümne kaaslasega Norrasse, võitles Narviki all sakslaste vastu, tagasi Soome. Alates 17. II 1942 Soomes Syväri rindel Vehniäineni kaugluures (*partio* 51/1), 18. X 1943 väljaõppel Haukka grupis Sökös Staffani saarel ja Suomussalmis. 17. VII 1944 saadeti luureülesandega Eestisse, varjas end Viljandimaal, varjunimi Pöld. Arreteeriti 6. XI 1944 Viljandimaal Rimmu vallas. Tribunal 08. II 45 §58-1a, 19-58-2, 58-11; surmatsus, hukati 11. V 1945 Leningradis. **Vabaduse eest** 1997, lk 246; **Memento** 16 2020, lk 401.

³¹ *Sotamies*, sündinud 20. VII 1922 Tartus, õpilane, veebruaris 1941 läks üle jää Soome. 24. VI 1941 astus Erna salka, osales 09. VII 1941 dessandis Salmistu randa, võitles Erna I ja Erna II koosseisus, sai haavata 10. IX 1941 Vormsil, vabastati teenistusest 31. X 1941. Läks uuesti Soome, 1942 saadeti Syväri rindele Vehniäineni kaugluureüksusesse, 1944 Keila-Joal luurekoolis Möwe grupis, saadeti septembris 1944 Viru rindele. Haigestus, surnud 30. IX 1944 Jõhvi vallas Rausvere külas, maetud Rannaste talu maale. **Vabaduse eest** 1997, lk 166; **Mememento** 15 2020, lk 641.

Pärnapuu³², Karl Elmar Sallo³³ ja Eduard Tuulse (Tümp)³⁴. 3. veebruaril 1943 liitusid rms Henrik (Heinrig-Ärni) Kallaste³⁵ ja 19. septembril 1943 rms Lembit Kiviselg³⁶. Viimane tulija oli rms Roman Kuik³⁷. Eestlased arvati

³² *Sotamies*, sündinud 10. II 1920 Tallinnas, elukoht sama, üliõpilane, õppis TTÜ ehitusosakonnas. Saksa sõjaväes, sõdur, võitles 11. VII – 14. IX 1941 major Hirvelaane pataljonis, 1941 augustis võttis osa Keava, Rapla, Alliku lahingutest, alates 13. III 1942 Cellariuse luuregrupis. 01. I 1943 Soome sõjaväes, sõdur, Syväri rindel Vähniäineni kaugluureüksuses, 1943 lõpus saadeti tagasi Eestisse. Saksa sõjaväes, Keila-Joa luurekoolis, 1944 võitles Saksa väeosas Tartu rindel, sai haavata ja evakueeriti Saksamaale, haiglas Austria piiri lähedal, väljaõppel Bad Tölzi ohviserikoolis, aprillist 1945 Läänerindel. Langes vangi lääneliitlaste kätte, oli Lübecki ja Meerbecki põgenikelaagris, läks Taani kaudu Rootsi. Hiljem asus Brasiiliasse, elas Brasiilias. **Vabaduse eest** 1997, lk 268; **Memento 16** 2020, lk 459.

³³ Sündinud 17. IX 1919 Virumaal Pada vallas, õppis Tallinnas, kontoriametnik. Saksa sõjaväes märts-detsember 1942. Soome armeesse 1943, Syväri rindel Vehniäineni kaugluureüksuses, märtsis 1943 luurel patrulli 49/1 koosseisus Punaarmee tagalas 26 päeva, sai haavata, seejärel väljaõppel Peastaabi luureosakonnas Haukka grupis, pärast teenistusest vabastamist läks Rootsi. Surnud 23. V 1993 Hägerstenis, tuhatatud põrm Brännkyrka kalmistu mälestussalus. **Memento 16** 2020, lk 549.

³⁴ *Sotamies*, sündinud 27. I 1918 Venemaal Kroonlinnas, lõpetas 1940 Tallinna 5. Gümnaasiumi, kantseleiametnik, õppis TÜ-s arsti- ja õigusteaduskonnas. Oli Tallinna-Nõmme omakaitses 3. IX – 31. X 1941. Tallinna-Harju Prefektuuri poliitilises politseis alates 24. XI 1941. Saksa sõjaväes 13. III – 08. XII 1942. Soome armeesse 1. I 1943, sõdur, teenis Syväri rindel Vehniäineni kaugluureüksuses, vabastati teenistusest 15. III 1943, tuli Eestisse. Astus Saksa luuregruppi Tümmeler, 1944 väljaõppel Königsbergi luurekoolis, saadeti Eestisse. Arreteeriti 2. X 1944 Tallinnas, mõisteti vangi 20 + 5 aastaks; vabanes vangilaagrist Magadani oblastis 14. XI 1955. Eestisse elama ei lubatud, Riias santehnik, hukkus 20. V 1969 liiklusõnnetuses, maetud Pärnamäe kalmistule. **Memento 16** 2020, lk 686.

³⁵ *Sotamies*, sündinud 24. IV 1924 Naissaarel. Õpilane. 19. II 1940 läks Soome. 24. VI 1941 astus Erna salka, sõdur, 9. VII 1941 tuli dessandiga Eestisse, osales Erna, Erna I ja Erna II lahingutes, vabastati teenistusest 17. X 1941. 1942 Cellariuse luurerühmas, 1943 uuesti Soome, oli kaugluures, käis kaks korda vaenlase tagalas (patrullis 49/1 ja 52/1), autasustatud 2. klassi Vabadusmedaliga. Tuli tagasi Eestisse. Saksa sõjaväes 21. VI 1944, septembris 1944 osales lahingus Viru rindel, sai surma 21. IX 1944 relva juhuslikul lahtiminekul Maidla vallas Ojamaa külas, maetud Ereda-Püssi tee äärde. **Vabaduse eest** 1997, lk 101–102; **Memento 15** 2020, lk 187.

³⁶ Sündinud 6. VIII 1921 Tallinnas. Soome armeesse 17. IX 1943, nooremseersant, Syväri rindel kaugluures, Taavettis allohvitserikoolis ja Uusisaaris 200. (eesti) jalaväerügemendi 13. kompaniis, tõrjelahinguis Viiburi lähel ja Vuoksel, tagasi Eestisse 19. VII 1944. Saksa sõjaväes, Kehra õppelaagris, allohvitser, 20. Grenaderide Varupataljoni põhikompanii, pärast sõda ja lahingutegevuse lõppu metsavend Järvamaal Varraku grupis. Arreteeriti 4. V 1946, tribunal 4. X 1946, §58-1a, mõisteti 10 aastaks vangi; Irkutski ja Magadani laagrites, vabanes kinnipidamiskohast 1954, jäi Jakuutiassse, kus töötas konstruktorina, suri 16. X 1955. **Memento 15** 2020, lk 347.

³⁷ Sündinud 4. VI 1922 Venemaal. Soome armees, sõdur. Osales 24. VIII 1944 patrullis 70/1. Hüppas kolmemehelise grupiga langevarjudel Rauduni-Valkjärve rajooni, kus langes 31. VII 1944. **Memento 15** 2020, lk 455; **Jõgi** 1996, lk 154.

1. mail 1942 vabatahtlikena Soome armee nimekirja³⁸. Veel juunis saabus üksusse üks eestlane. Kokku teenis Soome kaugluures 23 Eesti vabatahtlikku, kes olid kas otse Eestist tulnud või muudest üksustest suunatud.

Važenis said mehed erivägede väljaõppe. Sinna pääsemise eeldus oli tugev füüsis, mehed läbisid eelvaliku. Väljaõppel keskenduti orienteerumiskuste arendamisele, pikkadele suusaretkedele tundras, kompassi tundmisele, mineerimisele ja laskeoskustele siseruumides. Väljaõppes oli oluline osa raadioside- ja sõnumisaatmise oskusel, samuti treeniti lennukist langevarjuga allahüppamist. Koolitusel täiendati vene keele oskust. Osa mehi sai veel koolituse Vehniäineni osakonna kaugluure operatsioonidel Syväril. Üksuse väljaõpe kestis kokku seitse kuud. Sellist väljaõpet ei antud tavavägedes.

Juba väljaõppe ajal juhtus Eesti võitlejatega raskeid õnnetusi. 15. märtsil sai teine telegrafist V. Randmäe raskelt kõhust haavata, kui põrutas püstolkuulipildujaga kogemata vastu ust ja tulistas 23 auku enda sooltesse. H. Tartu lasi püstoliga läbi käe. 3. juunil sai Endel Ruberg silla mineerimise ajal laskekapsli enneaegsel plahvatamisel kehasse üle paarikümne killu. Paljud said muid füüsilisi vigastusi³⁹. Vene allikate väitel pidasid V. Randmäe, H. Tartu ja R. Pallo väljaõppe kohta päevikuid⁴⁰. Need sattusid hiljem venelaste kätte ja olid allikaks luureoperatsiooni lahtimõtestamisel. Tartu päevikust on tsiteeritud katkendeid soomepoiste ajakirjas Põhjala Tähistel.

Tartu päeviku kohaselt määrati mehed gruppidesse 12. augustil. Esimese poolgrupi koosseisus olid A. Rägastik, O. Luther, R. Pallo, E. Karmo, V. Randmäe, H. Roberg ja P. Roots. Teise gruppi määrati R. Täheste, A. Veebel, H. Tartu, O. Krivain, H. Peterson ja A. Teder. Kuigi A. Rägastik määras teise grupi juhiks A. Tederi, ei olnud grupi liikmed sellega nõus. Juht jäi sel päeval lahtiseks, kuid juhiks sooviti R. Tähestet. Nõupidamisel lepiti kokku, et esimene grupp laskub esemena ja seejärel teine ning maapinnal ühinetakse üheks grupiks.

³⁸ Oja, H. 1992. Eesti kaugluureüksuse surmateekond. – Põhjala Tähistel, nr 18, lk 6. [Oja 1992]

³⁹ Oja 1992. Vt Endel Rubergi mälestused.

⁴⁰ Vt Гурин, С. 2012. Охота на диверсантов „Бюро Целлариуса“. <https://my.mail.ru/community/kbw/2BDE7892D6C6C821.html> (13.03.2021). [Гурин 2012]

Foto 2. Veebel Rägastik tõi metsast üksuse juurde orvuks jäänud hirvevasika, kellega sissikoer Kutti peagi sõbrunes

Hugo Tartu kirjeldas väljaõppe lõpus enne väljalendu valitsenud meeleolu ja tundeid:

Nüüd paar rida juttu tegelikust olukorrast seal kaugel tagalas. Võhikule, kes on harjunud rahulikult oma toas elama, paistab muidugi hirmus raske ja surm igal silmapilgul olevat. Tegelikult see asi ei ole sugugi nii hirmus. Muidugi nõuab see häid kehalikke võimeid ja seepärast siia üksusesse pääsevad vaid valitud mehed. Elada metsas kui metsloom, et ei tabaks sind ükski kurat! Igat tabatut ootab surm. Nii siis mööda metsi liikudes ja pidades tähtsamates asulates või raudteedel luuret ja valvet, need vilunud sissid juba sisse ei lange. Vaid siis läheb asi räbalaks, kui toiduained otsa lõpevad ja lennukiga ei saa ebasoodsate ilmade tõttu järele tuua. Siis tuleb minna ja võtta asulatest väevõimuga ja selleks on automaatrelvad ...⁴¹

⁴¹ Oja 1992, lk 15.

23. augustil 1942. aastal kirjutatud kaugluuret iseloomustava sissekandega lõpebki Tartu päevik.

Algul üksusesse määratud meestest jäid maha kaks: Endel Ruberg, kes haigestus vahetult enne väljasõitu, ning srs Karl Jürgens, keda väga hea vene keele oskajana rakendati korduvalt teiste Soome kaugluureüksuste koosseisus⁴². Aprillis osalesid koos soomlastega vbl Kärpäneni patrulli koosseisus srs K. Jürgens, n-srs H. Peterson, n-srs R. Täheste ja rms A. Veebel.

4. Luureoperatsiooni algus

Soomlased tähistasid operatsiooni *kaukopartio 46/1*, milles 46 tähendas luurepatrulli järjekorranumbrit ja 1 Vehniäineni üksust, mis opereeris Karjala kannasel.

Luuregrupi koosseisus asusid operatsioonile järgmised isikud⁴³:

- 1) veebel **Artur Rägastik** (7.11.1913, Tapa), 1. poolgrupp, sihtüksuse ülem;
- 2) seersant **Osvald Krivain** (04.10.1922, Väätša), 2. poolgrupp, sideoperaator;
- 3) seersant **Oskar Luther** (Lutter, 01.01.1918, Tallinn), 1. poolgrupp;
- 4) seersant **Voldemar Randmäe** (04.12.1918, Kursk), 1. poolgrupp;
- 5) seersant **Rurik Pallo** (02.08.1915, Nõmme), 1. poolgrupp, sideoperaator;
- 6) nooremseersant **Henn Karmo** (05.05.1911, Petseri), 2. poolgrupp;
- 7) nooremseersant **Arnold Teder** (05.05.1906, Kose), 1. poolgrupp;
- 8) nooremseersant **Harald Peterson** (14.02.1911, Tallinn), 2. poolgrupp;
- 9) nooremseersant **Rudolf Täheste** (26.02.1903, Laitse), 2. poolgrupp;
- 10) kapral **Harald Roberg** (12.01.1919, Haapsalu), 1. poolgrupp;
- 11) reamees **Peeter Roots** (22.06.1922, Tallinn), 1. poolgrupp;
- 12) reamees **Hugo Tartu** (08.04.1918, Tallinn), 2. poolgrupp;
- 13) reamees **Artur Veebel** (15.09.1914, Järva-Jaani), 2. poolgrupp.

⁴² Vt **Soomlastega Jätkusõjas. Eestlane oli tõlgina õhudessandis sügavaimasse N. Liidu tagalasse.** 1983. – Eesti Päevaleht, 16. juuli, nr 53 (4838), lk 5; **Soomlastega Jätkusõjas (1). Eestlasist soome dessantides Ida-Karjala tagalasse. 1943.** 1984. – Eesti Päevaleht, 25. aprill, nr 31 (4917), lk 8.

⁴³ Esimesena on esitatud täielik nimekiri langevarjuritest ajalehes Eesti Päevaleht. Estniska Dagbladet, 19.01.1983 artiklis „Kes olid Jätkusõjas kadunud langevarjurid“.

Abielus olid meestest O. Luther, H. Peterson, R. Täheste (tal oli kaks alaealist tütart⁴⁴) ja A. Teder. Ülejäänud mehed olid vallalised, näiteks A. Rägastiku lähim sugulane oli tädi.

Foto 3 Eesti vabatahtlikud ühispildil

Sihtüksuse esimene poolgrupp startis lennukikomandöri leitnant Ossen-dorfi juhitud Junkers Ju 52-ga (KGrzbV 108 märgistusega BA + KG, hilisem *Transportgruppe 20* märgitusega 7U + LL)⁴⁵ 30. augusti ööl vastu 31. kuupäeva Nurmoila lennuväljalt. Lennumarsruut oli valitud Äänislinnast (Petroskoi) antava suundamismuusika juhendamisel Latša järvele (vn *Лача*), kuid mingil põhjusel katkes muusika juba kell 24.00 enne ettenähtud väljahüppeala ehk lennupilluvööndit. Seetõttu kaotas lennuk suuna ja lendas Latša järve asemel umbes 50 km lõunasse Vože järvele (vn *Воже*). Seal märgati eksitust, võeti suund põhja ja lennati Latša järve lõunatipu kaudu itta Konoša piirkonda⁴⁶.

⁴⁴ Abikaasa Elfriede (s 1909) ning tütrede Eve (s 1934) ja Luule (s 1937) küüditati 27.12.1945 Tjumeni oblastisse.

⁴⁵ Saressalo 1987. *Transportgruppe 20* formeeriti Oslos 1943. a mais KGrzbV (*Kampfgruppe zur besonderen Verwendung*) 108 baasil.

⁴⁶ Oja 1992, lk 6.

Väljahüpe maandumisalale toimus 31. augusti ööl. Lennuk saabus Nurmoila lennuväljale tagasi kell 5.00⁴⁷.

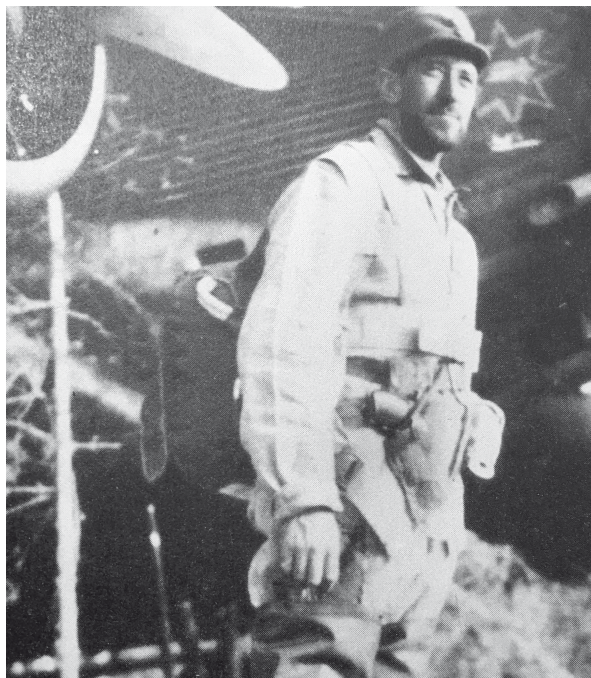

Foto 4. Pildil n-srs H. Peterson, kelle selja taga pais-
tab Junkers Ju 52 tunnus-
märgiga BA + KG

Foto 5. Junkers Ju 52 tunnusmärgiga BA + KG

⁴⁷ 13 tagasipöördumatut langevarjurit. Soome langevarjurite ajakiri valgustab eesti vaba-
tahtlike saatust. 1982. – Vaba Eestlane, 20. juuli, nr 54 (2878), lk 8. [13 tagasipöördumatut
langevarjurit 1982]

Venelaste kätte langenud Randmäe päevikus on järgmine sissekanne:

30. augustil 23.30 start ... Meid on 7 pluss seitse. Oleme varjul pilvedes. Mitte ühtegi öist hävitajat. Varsti on käes juba Latšajärv. Kostab signaal. Täheste⁴⁸ hüppab esimesena. Mul on vähe aega, et leida väljahüppamiseks mugav positsioon. Meie kohal lennuk teeb uue lähenemise⁴⁹.

Teine poolgrupp, kuhu kuulus kuus võitlejat ja kaheksa varustuspakki, viidi plaani kohaselt samasse väljahüppealasse 31. augusti ööl vastu 1. septembrit. Saatjana oli lennukis kaasas väeosa ülem major Vehniäinen. Lennuk lendas jällegi Äänislinna kohale ja seal üle Äänisjärve (Onega) Latša järvele. Seekord mängiti Äänislinna raadio kaudu kogu lennutee ajal kokkulepituid muusikat. Esimene maandunud grupp pidi süütama märgutuled teisele grupile. Märgutulede abil algas dessandi maandamine, mis võttis aega 17 minutit. Lennuk jõudis seekord Nurmoilasse tagasi kell 4.00⁵⁰.

2. septembriks oli plaanitud ka kolmas lend, mis pidi luuregrupile järele viima seitse varustuskasti, kuid sellest ei tulnud enam midagi välja. Plaanide kohaselt pidi välja lendama Junkers Ju-88 (märgistusega 4D + CP) ülemlieitnant (*oberleutnant*) P. W. Stahl⁵¹ juhtimisel.

Juba operatsiooni alguses läks kaduma üllatusmoment. Kui järgmisel päeval loodi sideühendus juhtstaabiga, selgus, et teine poolgrupp oli maandunud õiges maandumisalas, kuid esimene viidud valesse kohta ehk maandunud väljaspool kaardil määratud punkti. Teise grupi nähtud märgutuled olid olnud hoopis kohaliku komsomolinoorte laagri omad. Seetõttu jõudis alla hüpanud poolgrupp vaevalt koguneda, kui seda hakati tulistama kohast, kus arvati olevat varem maandunud grupikaaslased. Nimelt ei olnud gruppidel üldist kaarti kogu piirkonna kohta, vaid tegevuspiirkond oli jaotatud kaardil ruutudesse, ruudud olid nummerdatud ja keskusest juhiti luuregruppi ühest ruudust teise, mille kohta olid kaardid olemas⁵².

⁴⁸ Siin on infoga segadus, srs Täheste kuulus 2. poolgruppi.

⁴⁹ **13 tagasipöördumatut langevarjurit** 1982, lk 8.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ Stahl, Peter Wilhelm (13.03.1897–27.01.2001). 01.03.1943 ülendati ülemlieitnandiks Kr.O./Fl. (RDA 01.01.28). 01.04.1944 11./KG 30 (kuni aprillini 1944). Aprillis 1944 12./KG 30 (kuni septembrini 1944). 17.07.1944 IV./KG 30. 1944–1945 major, Führer Kommando Olga/KG 200. Kirjutanud raamatud „The Diving Eagle“, „KG 200, the True Story“, „Kampfflieger zwischen Eismeer und Sahara“.

⁵² **Jõgi** 1996, lk 144.

Vene allikad väidavad, et Karjala rinde 7. õhuarmee õhuseire registreeris ööl vastu 1. septembrit Saksa lennuki rindejoone ületuse. Kaks tundi hiljem ületas veel üks Saksa lennuk rindejoone Onega järve kaudu idasuunal⁵³.

Võimalike langevarjurite otsimiseks saatis Vene pool enne koitu välja erilennuki, mille pardal olid 7. õhuarmee staabi luureohvitserid ja kapten P. Ljubimov⁵⁴. Lennuk kontrollis erinevaid marsruute, kuid ei tuvastanud kahtlasi isikuid ega objekte. Teise lennu ajal märgati 4–5 metsa pagevat inimest.

1. septembri hommikul teavitas tundmatust tiirutavast lennukist ja langevarjudega alla visatud varustusest metsapunti n-ö 16. km ülem I. Kokarev. Konoša rajooni NKVD ametnik M. Žigarev organiseeris langevarjurite otsimiseks Konoša hävituspataljoni liikmed⁵⁵.

Päeva lõpus sai Karjala rinde eriosakonna juhtkond teada, et 1. septembri hommikul salvestasid Vene luurekeskuse raadiooperaatorid kahe tundmatu raadiojaama peaaegu samaaegse saate edastamise. Signaalid pärinesid Vologda oblasti Võtegra rajoonist ja Arhangelski oblastis Konoša lähedal asuvas metsast. Kohalik NKVD suunas otsinguoperatsioonile kõik piirkonnas kättesaadavad üksused, sealhulgas Veliki Ustjugi sõjakooli kursandid ja metsatöölised. Samuti suunati piirkonda kaheksa jäljekoera ja õhuvaatluslennuk.

Häire anti samuti lähipiirkondade Velski, Priozerni, Njandoma, Pletscki, Onega ja Kargopoli hävituspataljonidele. Valvet tugevdati raudteel, sildadel, peatustes ning alustati reisijate suurema kontrolliga⁵⁶. Arhangelski NKVD julgeoleku operatiivgrupid suundusid otsingutele Kargopoli, Njandomasse ja Pletsckisse. Operatsiooni Eesti luurajate vastu juhtis Kargopoli NKVD ülem, 3. järgu julgeolekukomissar Pavel Kuprin.

Juba 4. septembril esitas Arhangelski oblasti NKVD ülem Pavel Malkov (1905–?, kindralmajor 1945) Moskvasse ettekande Saksa ja Soome luuregruppide tegevuse kohta regioonis. Ettekandes mainiti, et 2. septembril avastati Konoša piirkonnas, 20 km kaugusel raudteel 12 langevarju ja 7 langevarjudega alla visatud kasti, millest neli olid tühjad, ülejäänutes olid käsiraadiojaam, kaks kummipaati, kaks automaati ja toiduained⁵⁷. Lisaks leiti piirkonna kohta juunis tehtud aerofotod mõõtkavaga 1:33000, mis võimaldas ära tunda isegi üksikute hoonete sisehoovid ja raudteejaamade hooned.

⁵³ Власов, Г. Г. 2016. Крах опасного замысла. [Власов 2016].

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ Степаков 2004, с. 62.

⁵⁶ *Ibid.*, с. 63.

⁵⁷ Органы ... 2003, 1078.

5. Diversiooniaktid põhjaraudteel

Eesti luuregrupi tegevuse paremaks näitlikustamiseks olgu mainitud, et samal ajal tegutses põhjaraudteel veel teisigi Soome-Saksa diversioonigruppe. Mitmed Vene allikad peavad nende korraldajateks Eesti langevarjureid, samas uuemad Vene allikad lükkavad need ümber. Põhjaraudteel toimunud sündmuste kirjeldamisel tugineb autor ühepoolselt Vene allikatele.

5. septembril esitas kohalik NKVD ülem P. Malkov igatahes erakorralise ettekande NKVD 2. valitsusele, milles täpsustab, et 1. septembril 1942 leiti Arhangelski oblasti Konoša rajoonis metsast, 7 km kaugusel Vaditskaja külast (raudtee ristumiskohast nr 711 läänes) 12 langevarju, 7 varustuskaasti, millest kolmes olid kaks kummipaati, üks raadiosaatja, üks Saksa automaat, laske-moon ja toiduvarud, neli kasti olid tühjad. Nende asjade avastamiskohast 100 m kaugusel leiti veel üks automaat laskemoonaga. Langevarjureid kätte ei saadud⁵⁸.

3. septembril alustas Konoša rajoonis Eesti langevarjurite otsinguid kohalik NKVD operatiivgrupp, mida juhtis ülema asetäitja Sergei Plestov (Плещов Сергей Иннокентьевич 1906–?, kindralmajaor 1945), kuid esialgu tulemusteta⁵⁹.

Edasi teatab P. Malkov, et 5. septembri hommikul kella viie ajal toimus Plesetski rajoonis põhjaraudtee 941. kilomeetril Timme ja Šeleksa risttee vahel plahvatus. Plahvatus tagajärjel jooksid vedur ja neli vagunit rööbastelt maha ning viies vagunis puhkes tulekahju. Rongijuht Maklakov tapeti kuulipildujast⁶⁰. Rongi kraavilaskmise kohast kolme kilomeetri kaugusel astus miinile jälitava üksuse rühmapolitruk Filonov. Miin rebis tal jala otsast ja mees suri haavadesse samal päeval⁶¹. Miinide tõttu otsingud selleks päevaks peatati. Alles järgmisel päeval, kui saabus suurem hävituspataljoni üksus, taastati otsingud.

Kuid see ei olnud veel kõik. P. Malkov teatas, et 5. septembri hommikul lõhuti plahvatus kohast 10 km kaugusel, Kareri raudteeliini ristumiskohas rööpaseade, rööpaseadja tapeti ning jaamaülem jäi teadmata kadunuks⁶². P. Malkov oletas, et nimetatud diversiooniakti sooritasid Konoša piirkonnas maandunud langevarjurid, mida tõendavad maandumiskohast leitud neli

⁵⁸ **Органы ...** 2003, 1080.

⁵⁹ *Ibid.*, 1080.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ **Белюк, В.** 2009 (майор в отставке, ветеран ФСБ). Очерк Юрия Попова „Крах операции Гамбит парашютиста“. <http://vperedvproslae.ucoz.ru/publ/1-1-0-7>, (21.07.2021)

⁶² **Органы ...** 2003, 1080.

tühja langevarjuga varustuskasti, mis sisaldasid tõenäoliselt lõhkeaineid. Siin on teatud ebakõla ja küsitavus, kas need diversioonaktid pani toime Eesti luuregrupp, kuna vahemaa Konoša piirkonnast Šeleksani on ca 320 km.

Diversantide otsimiseks saadeti välja kohaliku NKVD 2. operatiivgrupp, mida juhtis Mihhail Kalninski (1905–?, kindralmajor 1945). Otsingule kaasati üks võitlejate rood Lahtõst, üks rood Jemtsast, 30 meest Isakogorkas paiknevast raudteepataljonist ja rakendati Pletski rajooni hävituspataljon⁶³. NKVD 2. spetsosakond (šifreerimisosakond) saatis langevarjurite otsimiseks välja kaks signaalluure operatiivgruppi Moskvast ja Arhangelskist Kargopoli-Njandoma piirkonda. Samal ajal tegeles šifri murdmisega NKVD 2. eriosakonna raadiosideteenistuse dekrüpteerimisrühm.

14. septembril teavitas NKVD 2. spetsosakonna 5. osakonna ülema asetäitja E. Anisliovitš (Анислиович Ефим Самуилович), et augusti lõpus tuvastas 2. eriosakonna raadiosideteenistus põhjaraudteel Kargopoli-Njandoma piirkonnas raadiojaama, mis hoiab ühendust Tallinna keskusega. Alates septembri algusest oli selles piirkonnas tuvastatud teine grupp, kes hoiab sidet Tallinna keskuse ja esimese agendigrupiga⁶⁴.

Samas E. Anisliovitš lisab, et 1. septembril Konoša piirkonnas leitud asjade hulgas olid materjalid, mille lähemal uurimisel ja raadioside pealtkuulamise andmete abil sai kindlaks teha, et need olid ette nähtud eespool nimetatud agendigruppidele. Gruppide omavaheline raadioside toimus eestikeelse gammakoodi abil. Anisliovitš arvas, et need kaks raadiojaama teenindavad Kaitseliidu kahte diversioonigruppi, mille ettevalmistamine ja väljaõpe toimus Eestis asuvates diversioonikoolides (Volga 1 jt)⁶⁵.

Informatsioon langevarjuritest edastati kiiresti L. Beriale, kes ei olnud piirkonna NKVD tegevusega rahul ja andis 24. septembril korralduse⁶⁶ rakendada lisameetmeid, sealhulgas jälgida piirkondade järvi ning saata piirkonda isegi erariides agente⁶⁷.

2. oktoobril esitas NKVD aruande NLKP sabotaaživastase võitluse keskkomiteele, kus anti ülevaade Arhangeliski oblastis tegutsevatest vastase

⁶³ **Органы ...** 2003, 1080.

⁶⁴ *Ibid.*, 1099.

⁶⁵ *Ibid.*, 1099.

⁶⁶ *Ibid.*, 1119.

⁶⁷ „...4. при получении данных о местонахождении диверсантов, немедленно перебрасывать в эти районы заранее сформированные боевые группы из числа бойцов, выделенных для этой операции, подразделений войск НКВД и местных истребительных батальонов, с задачей обнаружения, изъятия или ликвидации диверсантов.“ Л. Берия. *Ibid.*, 1119.

rühmitustest. Aruandes märgitakse, et 1. septembril maandusid Konoša 40. kvartali puidutööstuse piirkonnas viis langevarjurit ja seitse langevarju varustusega. Langevarjurid maandusid kahe lõkke lähedal ja leidsid nende juurest kolhoosnikud. Langevarjurid, peljates varitsust, põgenesid kiirustades, jättes sinna raadiojaama, automaadi, 3000 padrunit laskemoona, seadmeid ja toitu⁶⁸.

5. septembri sündmuste jätkuks mainitakse, et taandamisel purustasid sabotöörid karjääri mineval harul raudtee rööpalüliti, tapsid vahetuseülema ja vangistasid jaamaülema Antipini⁶⁹.

16. septembril toimus uus diversiooniakt ja jällegi samal, 941. kilomeetril vastvalminud raudteeliinil. Miini otsa sõitis jahukoormat vedav rongivedur, mis sai väikesi kahjustusi. Kildudest sai haavata masinisti abi Zarubin. Uurimine tegi kindlaks, et diversiooniakti sooritas Soomest saabunud langevarjurite grupp. Samuti mainitakse, et septembri alguses salvestas NKVD raadioluure Kargopoli-Njandoma-Võtsgra piirkonnas kaks ebaseaduslikku raadiojaama. Mõlemad jaamad hoiavad ühendust Soome luurekeskusega Petroskois ja samuti üksteisega⁷⁰. Ka NKVD oletas, et 16. septembri diversiooniakti ei saanud toime panna Konošas maandunud langevarjurid, kuna vahemaa oli sealt 941. km raudteeliinile ca 700 km⁷¹. Vene poole kogutud materjalide põhjal jõudsid uurijad järeldusele, et raudteel toimunud diversiooniaktid pani toime kolmas grupp, mis oli saadetud piirkonda Konoša grupist eraldi. Kohalike elanike ütluste järgi liikus 10–12-liikmeline grupp peale plahvatust raudteel paatidega mööda Onega jõge Šadroserale (Шадрозера), kus nad võeti ootava vesilennuki peale. Luuregruppi jälitanud Pletski hävituspataljoni võitlejad Oksov, Smirnov ja Puljajev said haavata, kui sattusid püünismiiniidele, mille diversandid olid pannud poolel teel Tiskoje järve juurde⁷².

Selles loos tuleb mängu keegi teismeline kalamees Ušakov, keda sabotöörid pidasid metsalaagris kinni kaks päeva. Seal pakuti poisile šokolaadi ning uuriti lennuväljade, sõjaväeosade ja teede sõidetavuse kohta. Laagris oli olnud kaksteist meest, kellest kaks rääkisid head vene keelt⁷³.

⁶⁸ **Органы ...** 2003, 1134.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ **Белюк, В.** 2009 (майор в отставке, ветеран ФСБ). Очерк Юрия Попова „Крах операции Гамбит парашютиста“. Tegelik vahemaa on 320 km. *Autori märkus*

⁷² *Ibid.*

⁷³ *Ibid.*

Hävituspataljon oli diversantidest mitu päeva maas ning jõudis alles 14. septembril laagripaika. Laager paiknes Šadrosera kaldal, seal oli kaks tuleaset, süütepudelik ja kalda ääres nööriaga kinnitatud parv. Kohalikud elanikud kinnitasid infot, et 9. ja 10. septembril tiirles järve kohal lennuk. Sellega viidi arvatavad diversandid tagasi.

Oletused, et see võis olla ülemleitnant (*oberleutnant*) Hettingeri⁷⁴ juhitud Saksa-Soome-Vene diversioonigrupp (5. *Kompanie/Lehrregiment Brandenburg z.b.V. 800*), ei vasta tõele. Nimelt tegi nimetatud grupp 2.–17. augustini mitu edukat diversiooniakti põhjaraudteel Tšupa (Чупа) piirkonnas, kuid see asub Konošast üle 1000 km põhjas. Verigin viitab enda uurimuses E. P. Laidineni infole, et tegemist oli hoopis Soome sõjaväeluure ja Cellariuse büroo kokkuleppega, mille kohaselt saatsid soomlased Eesti luuregrupilt tähelepanu kõrvale juhtimiseks piirkonda Kosalmi ehk Kuismaneni luureüksuse (*Osasto Kuismanen*)⁷⁵. See üksus (*partio 27/2*) olevat toimetatud lennukiga 30. augustil 1942 Vože ja Latša järve piirkonda. Veebel Viljo Suokase⁷⁶ üksusesse kuulus 12 meest, kellest mõned olid Soome luuresse värvatud Vene sõjavangid (fotod nr 6 ja 7). Üksuse ülesanne oli koguda infot Punaarmee kohta ja sooritada diversiooniakte põhjaraudteel. Tuginedes nendele allikatele, on ülimalt tõenäoline, et põhjaraudteel toime pandud diversiooniaktid ei olnud eestlaste, vaid veebel Suokase üksuse kätetöö.

4. oktoobril 1942 registreeris Vene luure vesilennuk Heinkel He 115A-2 lühiajalise maandumise Njandoma piirkonnas Nigmenski järvele. Rätý lennuüksusele (*Osasto Rätý*) kuuluv lennuk⁷⁷ peatus järvel kaks-kolm minutit ja korjas selle aja jooksul peale Soome luuregrupi, kes oli põhjaraudteel diversiooniaktid korraldanud⁷⁸. Eestlased sidus põhjaraudtee diversiooniga esimesena Arhangelski NKVD ülem P. Malkov. Eesti luuregrupi elu see igatahes kergemaks ei teinud, sest suurendas vaid Moskva ja NKVD pingutusi luuregrupp hävitada.

⁷⁴ Vt **Kurowski, F.** 2004. Deutsche Kommandotrups 1939–1945: Brandenburger und Abwehr im weltweiten Einsatz. Gegen die Murmanbahn. <http://blockhaus.ru/forum/topic/20866-ot-petsamo-do-pechengi/page-236>, (11.03.2021)

⁷⁵ **Веригин, С. Г.** 2019. Разведывательно-диверсионная деятельность финской дальней разведки в 1941–1944 гг, с. 73. [**Веригин** 2019]

⁷⁶ Eludaatumid 31.01.1920–4.10.1943.

⁷⁷ Ajavahemikul 28.06.–23.10.1942 oli Rätý üksus Soome sõjaväeluure osakonna otsealluvuses ning tema lennuüksus nimetatud *Päämajan Lento-osasto*'ks (*PM Lento-Os*). Lennuüksus paiknes Hirvirantas Kontiolahdis. Rätý üksus toimetas lennukil kohale kuus patrulli ja tõi tagasi seitse, sealhulgas patrulli 27/2. **Saressalo** 1987, s. 56.

⁷⁸ **Веригин** 2019, с. 73.

Fotod 6 ja 7.
Viljo Suoakase pat-
rull 27/2 Obozerkaja-
Vologda raudteel au-
gusti lõpus 1942

6. Olukord halveneb

NKVD esitas 2. oktoobril NLKP sabotaaživastase võitluse keskkomiteele aruande, milles korratakse, et Moskvast ja Arhangelskist saadeti lennukiga sissetungijate avastamiseks ja likvideerimiseks NKVD vanemohvitseridest koosnevad operatiivgrupid, otsingutele kaasati Arhangelski oblasti NKVD väeosad, hävituspataljon, siseväed ja rakendati raudteevalve väeosad. Tarvitusele võetud meetmete abil tuvastati piirkond, kus paiknes diversiooniakte toime pannud vastase üksus (*partio 27/2*). Lisaks avastati veel Kargopoli piirkonnas Arhangelski oblastis kaheksaliikmeline grupp ja Pudoži rajoonis Karjalas üheksa inimest⁷⁹.

Konošas asuv staap andis korralduse kasutada NKVD operatiivgruppide omavahelises sides kodeeritud sõnumeid, et välistada diversantidel võimalus kõnet pealt kuulata. Selline võimalus oli täiesti olemas, kuna kaugluureüksuse peidikutest leiti telefoniside pealtkuulamisaparaat. NKVD koodi kohaselt nimetati Eesti luureüksust uurijateks (*изыскателями*), raadiojaama metsameesteks (*лесорубами*), hävituspataljoni laaduriteks (*грузчиками*) ja NKVD piirivalvureid saagijateks (*пильщиками*).

NKVD vastumeetmed ei andnud nelja nädala jooksul tulemusi. Samas oli suuremahulise NKVD vastuoperatsiooni mõju luuregrupile see, et neid suruti eemale peamistest luure-eesmärkidest, milleks olid raudtee ja sõlmjaamad. Luuregrupi sides luurekeskusele kadus väärtuslik luureinfo peaaegu täielikult ning asendus ilmateate edastamisega, kuid ka seda tehti ebaregulaarselt. Peamiselt paluti saata toitu ja luuregrupi liikmeid evakueerida.

Vene allikad märgivad ühe episoodina seika, kus Saksa keskus teavitas krüpteeritud sõnumiga veebel Rägastikku, et olemasoleva info kohaselt võib üks tema meestest olla reetur. Rägastik analüüsis infot ja jõudis järeldusele, et nende hulgas ei olnud reetjaid⁸⁰.

A. Cellarius lükkas raadio teel tagasi luuregrupi evakuatsioonipalve, palus lõpetada paanika ning lubas saata lennukiga toitu, raadiosaatjatele varupatareisid ja mürki jälituskoerte vastu.

Juba sõjalise folkloori maiguga on Vene poole väide, et oma operatsiooni kahekümne viiendal päeval sattus Eesti luuregrupp metsavahimajja, kus elas 15-aastane kalamees Kolja Solovjov. Kuus eestlast olevat mänginud NKVD agente ja öelnud Solovjovile, et nad osalevad täiesti salajasel operatsioonil.

⁷⁹ *Органы ...* 2003, 1134.

⁸⁰ *Вt Гурия* 2012.

Samas olevat nad palunud Solovjovil vaikida kohtumisest ja andnud poisile šokolaadi. Kolja olevat teeselnud ullikest ja jäänud seetõttu ellu. Ta olevat tormanud kohe külla ja informeerinud juhtunust kohalikku kolhoosi esimeest.

7. Olukord muutub keeruliseks

NKVD operatiivgrupi staap otsustas muuta jälitamistaktikat, loobuti massilisest metsade läbikammimisest ning keskenduti varitsuste loomisele luuregrupi võimalikel liikumisteedel.

27. septembril avastasid kuus hävituspataljoni võitlejat, kellel oli kaasas koer, 18 km kaugusel Konoša jaamast laagri kuue diversandiga. Tulevahetuse käigus hukkus üks Eesti võitleja, üks sai surmavalt haavata ja ülejäänutel õnnestus põgeneda. Hävituspataljoni võitlejate saagiks langes automaat, kolm püstolit, padrunikast, toit ja kott dokumentidega⁸¹. Vene andmetel leidis koer surmavalt haavatud eestlase hiljem heinakuhest⁸².

Soome info kohaselt saabus 29. septembril sihtüksuselt teade, et P. Roots ja A. Veebel on langenud ning A. Rägastik ja O. Krivain on saanud kergemalt haavata. Seejärel asuti plaanima luuregrupi evakuatsiooni. Esialgseks ajaks määrati 13. oktoober ja evakuatsioonikohaks Latša järv. Kuupäeva tuli ebasobiva ilma tõttu edasi lükata, esimene sobiv aeg oli 22. oktoober.

Järgnev katke pärineb Randmäe päevikust: *Liikusime öösel 20 km. Edasi liikumine ei ole kerge... Kaua võtab aega järve otsimine ning kaua tuleb oodata lennukit, mis peaks meile järele tulema?*⁸³

27. septembril koostati NKVD tegevuskava Saksa-Soome spiooni- ja sabotaažigruppide likvideerimiseks Arhangelski oblastis⁸⁴. Kava kinnitas siseasjade rahvakomissar L. Beria. Kavas määrati vastutavad julgeolekuohvitserid, kes pidid piirkondades (Konoš, Võperg, Kargopol) moodustama operatiivgrupid ja rakendama agentluurevõrgustikud, et välja uurida diversantide võimalikud peatuspaigad, sõjalisi operatsioone tuli ellu viia avalikult ja varjatult jne. Siseasjade Rahvakomissari abi A. Apollonov sai ülesande relvastada kohe NKVD raudteeväed, et kaitsta raudteetaristut Vologda-Arhangelski ja Obozerskaja-Murmanski liinidel⁸⁵. Tegevuskava kohaselt tuli Arhangelskis

⁸¹ Гурин 2012, 1134.

⁸² Власов 2016, с. 164.

⁸³ *Ibid.*, с. 164.

⁸⁴ Органы ... 2003, 1123.

⁸⁵ *Ibid.*, 1123.

rakendada kolm raadioluuregruppi NKVD 2. valitsuse eriosakonna ülema E. Anisliovitši kureerimisel.

6. oktoobril avastas hävituspataljoni operatiivgrupp Sintsibino rajoonis, 18 km Konošast läänes kolmes kohas neli hästi maskeeritud varustus-kasti. Kastidest leiti raadiosideaparaat, kaheteistkümne lambiga vastuvõtja, 40 toidupakki, 3000 automaadipadrunit, kaks sissitelki, kaks langevarju, 15 raadiosaatja patareid ning muud varustust⁸⁶. Laagri ümbruses korraldati varitsus, kuid kedagi ei tabatud.

NKVD vastuluureoperatsioon muutus edukaks hetkest, kui suudeti pealt kuulata ja lahti murda luuregruppi sideseansid ja radiogrammid Tallinnaga. Kuna vastase kätte olid sattunud koodid ja kaart, ei olnud Eesti luuregrupil enam muud võimalust, kui alustada ettevalmistusi evakuatsiooniks lennukiga.

Kuni 9. oktoobrini tegutsesid Eesti luure poolgruppid eraldi, suheldes omavahel raadio teel. Sellest kuupäevast alates juhiti grupid kokku ning asuti veebel Rägastiku juhtimisel üheskoos teele Latša järve suunas.

Tartu päevikust loeme järgmist:

*Eile oli kõige kurvem päev meie elus. Kohtusime teiste meestega. Kuue asemel nägime nelja. Veebel ja Roots langesid võitluses venelastega 27. septembri hommikul. Krivain ja Rägastik said haavata. Grupp pääses imekombel täielikust hävingust. Olukord on halb.*⁸⁷

8. Häving

Kuna Vene luure oli saanud täieliku juurdepääsu Eesti luuregruppi raadiosidele, oleks eeldustekohaselt pidanud luuregruppi kohe vahele võtma ja hävitama. Kuid luuregrupp oli jätkuvalt NKVD jaoks tabamatu ja seda põhjusel, et Konoša piirkonna metsad olid tihedad ning jälitusoperatsiooni kiirendamiseks ei olnud piisaval hulgal transpordivahendeid. Hävituspataljonide võitlejad olid kurnatud, nad ei olnud hästi treenitud ja toitu nappis. Samuti olid piirkonnas paiknevate, operatsioonile kaasatud NKVD laagrite valvurid nõrga füüsilise ettevalmistusega. Seetõttu oli ka NKVD võitlejate seas desertööre, kelle püüdmisel pidi rakendama Eesti luuregruppi tabamiseks määratud üksuseid ja jäljekoeri.

⁸⁶ **Органы ...** 2003, 1144.

⁸⁷ **Власов** 2016, c. 167.

Kõige lähemale Eesti võitlejate tabamisel oli Konoša rajooni NKVD osakonna ülem M. A. Žigarev, kelle alluvuses oli 30-liikmeline operatiivgrupp. Grupi koosseisus olid jälituskoerad ja raadioside spetsialistid. 21. oktoobril toimus Žigarevi operatiivgrupi ja Eesti luurajate vahel relvakontakt, kuid eestlastel õnnestus minema pääseda⁸⁸.

Kuna Eesti luuregrupp oli NKVD massilise püüdnisoperatsiooniga suunatud eemale kriitilise taristu objektidest, otsustas Saksa luure oktoobri keskel operatsiooni lõpetada ja meeskonna evakueerida. Vene raadioluure sai kätte info, et evakuatsioon toimub kahe vesilennukiga Latša järvel, kuhu luuregrupp suunati. Eesti luuregrupi hävitamiseks suunati nende vastu L. Beria korraldusel Kargopolis paikneva Veliki Ustjugi jalaväekooli kursandid. Mehed said käsu kaasa võtta vaid laskemoon ja viie päeva toiduvaru. Keelatud oli teha suitsu ja lõket. Sumades läbi soode, jõudsid kursandid Latša järve äärde ja asusid varitsusse. Kokku koondus Latša järve ümbrusesse varitsusele kolm kursantide roodu.

Selline meeste kogus järve ümbruses ei saanud Eesti luuregrupile märkamatuks jääda. Vene allikad väidavad, et Eesti võitlejad jälgisid kursante sõna otseses mõttes paarikümne meetri kaugusel heinakuhjast, kuid ei rünnanud magavaid mehi. Mis on selle põhjus, ei ole teada. Ehk kartsid nad anda endast märku liiga vara või oli põhjus milleski muus. Kui Eesti luurajad teadsid Latša järve varitsusest, siis tundub ebaloogiline, et nad otsustasid seda infot eirata ning proovida ikkagi lennukile jõuda.

9. Luhtunud päästeoperatsioon

Enne vesilennuki starti loodi raadioühendus Eesti luuregrupiga, patrull andis edasi kolm ilmateadet ja kaks muud sõnumit. Andmed edastas operaator O. Krivain, kuid operaator R. Pallo saatja ei vastanud⁸⁹. Vene allikatel püüdis nende raadioluure 21. oktoobri õhtul kinni sõnumi Tallinnast, kus kästi oodata lennukit kell 7.00⁹⁰.

⁸⁸ Степаков 2004.

⁸⁹ 13 tagasipöördumatut langevarjurit 1982, lk 8.

⁹⁰ Власов 2016, c. 167.

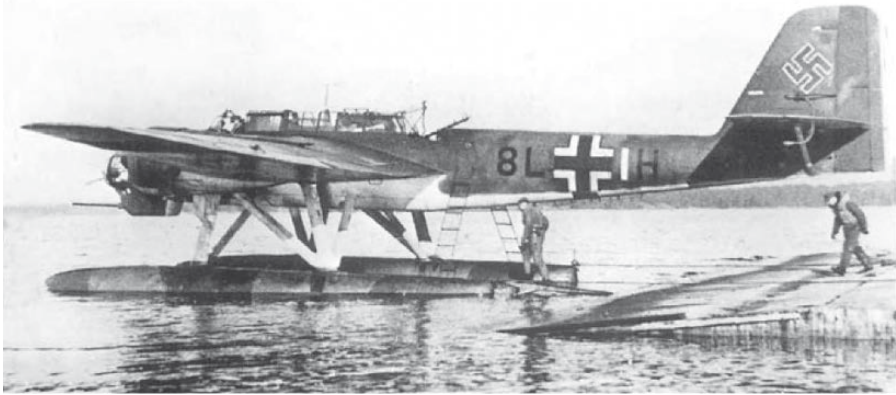

Foto 8. 1./Kü.Fl.Gr. 906 kuuluv Heinkel He 115 C-1 (8L + 1H) Helsingis Santahaminas oktoobris 1942

22. oktoobri varahommikul maandus vesilennuk Heinkel He 115C-1 (8L + 1H, *Werke Nummer* 2729), mis kuulus rannikulennugruppi (*Küstenfliegergruppe*) 1./906⁹¹ Latša järvel. Kirjelduste järgi oli eestlaste grupp jagatud uuesti kaheks. Esimene neist, kuhu kuulusid A. Rägastik ja R. Täheste, siirdus lennukile esimesena. Lennukimootorite müra peale olid ärganud kursandid.

Eesti luurajad kahlasid läbi madala vee lennuki juurde, kui varitsuse korraldanud sõjakooli kursantide rühm avas lennuki pihta ootamatult tule püssidest ja kuulipildujatest. On teada, et lennukimootoritesse tulistas kuulipildujast kursant Jegor Popov⁹².

Lennukilt visati alla täispuhutav paat köitega, mille kaudu pääsesid eestlased lennuki pontoonidele. Osal meestel õnnestus end vinnata lennukile, ülejäänud jõudsid taanduda vastu tulistades metsa.

⁹¹ Küstenfliegergruppe 906 1. lennusalga (*Staffel*) lennuk. Salk moodustati 22. oktoobril 1939 Nestis 1./Kü.Fl.Gr.706 baasil. Lennusalk nimetati 13. juulil 1943 ümber 8./KG26. Aastal 1942 paiknes salk Billefjordis Norras. Kasutuses olid lennukid Heinkel 115. Vt **Stenman, K.; Keskinen, K.** 2001. *Luftwaffe over Finland*. Greenhill Books London, p. 67. Kuni 1944. aastani toodeti kokku ca 400 Heinkel He 115 mudelit. Vt **Dabrowski, H. P.** 1994. *Heinkel He 115: Torpedo-Reconnaissance-Mine Layer Seaplane of the Luftwaffe*. Schiffer Military, p. 46.

⁹² Vt **Гурин** 2012.

Kuulipildujatulest said surmavalt haavata lennuki komandör Kurt Helf⁹³, kuulipildur-radist Heinrich Ahern ja luuregrupi juht veebel A. Rägastik⁹⁴. Vigastatud lennuk suutis kuulirahes õhku tõusta, kuid lasud purustasid vasaku mootori õlipaagi. Seetõttu oli lennuk sunnitud peale 35-minutilist lendu tegema hädamaandumise Jungi järvele⁹⁵, kus selle avastas peatselt vastase luure. Mahajäetud lennuki kohta on Vene arhiivides olemas ka pildid.

Hävituspataljoni võitlejad otsisid lennuki läbi ning avastasid sealt kolm surnukeha. Surma olid saanud lennukikomandör ja radist-laskur ning üks eesti võitleja. Vene allikad väidavad, et omad olid tapnud kaks haavatut peale maandumist.

Tartu kirjutab päevikus järgmiselt:

... 22. oktoober. Lennuk maandus Latšajärvele, venelased avasid tule. Lennuk suutis õhku tõusta. Peale 35 minutit toimus hädamaandumine. Rägastik ja kaks sakslast lennuki meeskonnast jäid raskesti haavatuna lennukisse maha. Kui lahkusime lennukist, tulistasid nad ennast. Nüüd oleme nagu vaesed kuradid, varastame ja röövime toitu küladest. Me liigume jalgsi edasi rindejoone poole. Veel on minna 250 km.⁹⁶

Nende sõnadega päevik lõpeb.

Segadusse ajav on Vene allikate väide, et peale Heinkeli õhikutõusmist saabus tunni möödudes samasse piirkonda teine Heinkel, mille A. Cellarius oli järele saatnud teisele eestlaste grupile. Lennuk ei tuvastanud kaldal kokkulepitud signaale ja lendas minema. Kuid lennukile olevat järgnenud kaks tulistavat Vene hävitajat. Andmeid, mis kinnitaks teise saadetud lennuki olemasolu, ei ole autoril õnnestunud leida.

Latša järvele maha jäänud teise grupi eestlaste jälitamisele asusid kadetid ja hävituspataljoni võitlejad koos. Väheste lahingukogemustega venelased jõudsid metsas lageraiele ja asusid seda otse ületama. Seal paiknes eestlaste

⁹³ Helf, Kurt. 06.07.1942 ülemlieitnant, lendur-vaatleja, autasustatud aupokaaliga. 22.10.1942 ülemlieitnant ja lendur-vaatleja üksuses 1./Kü.Fl.Gr. 906. Jäi lahingus kadunuks Latša järve juures lennukiga He 115 (8L + IH), täites 2./Vers.Verbandi ülesannet.

⁹⁴ Vt В октябре 1942 года опергруппы НКВД ликвидировали эстонских диверсантов и захватили Хе-115 (фото). <https://deruluft.livejournal.com/94220.html> (07.03.2021).

⁹⁵ See oli 1./Kü.Fl.Gr.906 esimene kaotus kolme kuu jooksul.

⁹⁶ Власов 2016, с. 168.

varitsus ning tulevahetuses sai surma sõjakooli kursant Anatoli Marozov⁹⁷, kursandid Petrov ja Serebjakov said haavata. Allesjäänud Eesti võitlejad suutsid tulekontaktist eemalduda. Järgnevates kokkupõrgetes sai mitmeid inimesi haavata, nende seas ka Konoša NKVD ülem Žigarev.

Soomlaste info kohaselt saadi 22. oktoobril Eesti luuregrupiga ühendust viiel korral ning märgiti, et vaid üks raadiojaamadest on töös. Selleks arvati olevat stiili järgi O. Krivain. Teine radist R. Pallo ei olnud enam tegutsemisvõimeline. Kuna ka Saksa lennuk ei vastanud rohkem kontaktile, oletas Soome pool, et see on sattunud vastase kätte⁹⁸.

Seevastu Vene allikate kohaselt oli teine poolgrupp korduvalt raadiokontaktis Soome ja Tallinna vastuvõtijaamadega alles 23. oktoobril. Sihtüksus teatas, et nad olid 22. oktoobril sattunud tulevahetusse ning A. Rägastik ja R. Pallo olid langenud. Soome pool sai infost aru nii, et kokku langes või vangistati viis meest, kuid kuus meest pääses põgenema. Teavitati ka raadiojaama kaotusest⁹⁹.

Jungi järvele hädamaandumise sooritanud lennukis allesjäänud neli eestlast ja sakslasest pardamehaanik proovisid põgeneda, tappes Vene allikate andmetel eelnevalt enda haavatud. Liiguti Pudoži linna suunas, teel rünnati kolhoosnikke, kellelt võeti ära riideid ja toitu. Põgenemisel visati maha isegi raadiojaam. Seetõttu ei saanud vastuvõtukeskus selle poolgrupiga enam ühendust.

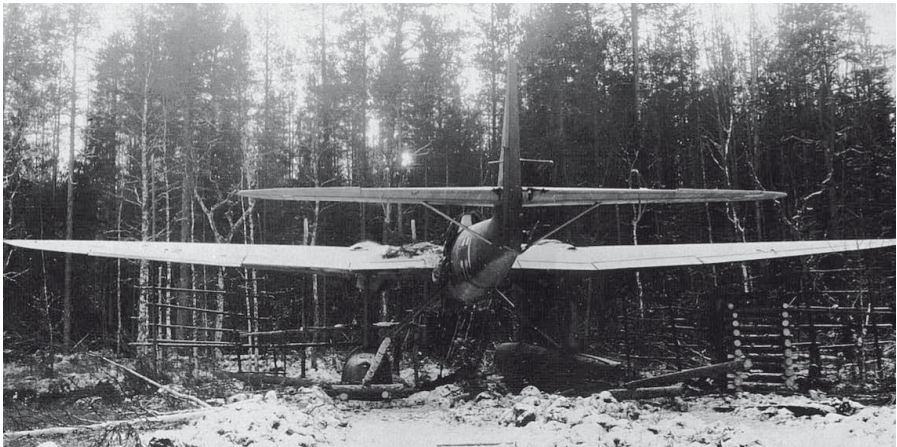
Huvitaval kombel võis Soome poole hinnangul juba 23. oktoobril radisti teadaande põhjal otsustada, et ta oli vastase vang ja saadab vastase koostatud sõnumeid¹⁰⁰. Seevastu Vene allikad peavad selle poolgrupi likvideerimise päevaks 8. novembrile. Sihtüksus palus endale teise lennuki järele saata, kuid olukorra ebaselguse tõttu seda ei lubatud. Luuregrupi päevast raadiokontakti jätkati kuni 6. novembrini, mil O. Krivain saatis viimase sõnumi. Ühepoolseid saateid luuregrupile jätkati 9. novembrini, siis saadi sõnum venelastelt, et mäng on lõppenud.

⁹⁷ В деревне Ежевская Вельского района прошел „Бой за память“, 03.09.2018. Pravda Severa. <https://pravdasevera.ru/2018/09/03/60b0a0aeb43ef52e7c674571.html> (02.06.2021).

⁹⁸ Oja 1992, lk 6.

⁹⁹ 13 tagasipöördumatut langevarjurit 1982, lk 8.

¹⁰⁰ *Ibid.*, lk 7.

Fotod 9, 10, 11. 1./Kü.Fl.Gr. 906 kuuluv Heinkel He 115 C-1 (8L + 1H), mis sooritas häda-
maandumise 22. oktoobril 1942

Mis oli vahepeal juhtunud? Selleks, et takistada Eesti luurajate liikumist Onega järve suunas, moodustas NKVD 185. eripataljoni¹⁰¹ ülem major Tšernigov mitu otsingu- ja luuregruppi. Ühte gruppi, mille vastutusala oli Vodla jõe vasakkallas piki Gromovskoje – Rabotši posjoloki – Pervomaiski asulaid, juhatas seersant V. Mištšenko. 2. novembri hommikul metsast väljudes avastas Mištšenko otsingugrupp Vodla jõe vasakkaldal asuva puidust baraki, kuhu viisid jäljed. Barakk piirati ümber ning kell 7.30 sisenesid Vene sõdurid barakki, kus ümber laua istusid neli erariietes meest, kaks seisid eemal. Laual oli kaks automaati, kaks oli baraki paremas nurgas. Mehed kandsid Soome armee mütse. Sakslane tulistas ennast kinnivõtmisel, eestlased alistasid. See oli esimene poolgrupp, kes sooritas hädamaandumise Jungi järvele. Vahistatud eestlastest on olemas foto (vt fotot 12). Vangid viidi NKVD pataljoni staapi. Kinnipidamisel võeti neilt ära neli automaati, kuus püstolit, kaks valgusraketti, viis kompassi ja binokkel¹⁰².

Foto 12. Eesti kaugluuregrupi võitlejad, kelle NKVD vangistas 2. novembril 1942

¹⁰¹ 185-й отдельный стрелковый батальон ПВ НКВД. Pataljon kuulus 7. eriarmee koosseisu, kes vastutas tagala julgeoleku eest. 23. mai 1942. aasta seisuga kuulus pataljoni koosseisu 647 meest. РГВА: ф. 38650, оп. 1, д. 618 – „Организационно-штатные том III ГУВВ НКВД СССР“. Начато – 6 мая 1942 года; окончено – 28 мая 1942 года. На 365 листах. Лист 4: письмо замнаркома генерал-майора Аполлонова № 17/411 от 23.05.1942 года на имя наркома внутренних дел СССР генерального комиссара государственной безопасности т. Берия Л. П.

¹⁰² Власов 2016, с. 169.

3. novembril edastas NKVD 2. valitsuse ülem Fedotov NSVL-i siseasjade rahvakomissari L. Beria asetäitjale B. Z. Kobulovile ülevaate tehtud operatsiooni kohta. 2. novembril vangistasid NKVD 185. eripataljoni võitlejad Semenovo külas Pudožki rajoonis grupi Saksa-Eesti sabotööre (kaks sakslast ja neli eestlast)¹⁰³. Üks kinnipeetavatest tulistas ennast vahistamise ajal. Konfiskeeriti neli automaati ja kuus püstolit. Täpsem ülevaade 185. eripataljoni 2. roodu 1. rühma tegevusest Eesti võitlejate kinnipidamisel Semenovo külas on esitatud major Tšernigovi ettekandes¹⁰⁴.

Ettekande kohaselt oli sama grupp sattunud 22. oktoobril Kargopoli piirkonnas Latša järvel NKVD varitsusele. Tulevahetuses sai surma üks luuraja ja kaks lennumeeskonna liiget.

185. eripataljon sai ülesande toimetada vangid Kargopoli NKVD ülema P. Kuprini juurde ülekuulamisele, mille eesmärk oli saada infot ülejäänud Kargopoli piirkonnas tegutsevate luuregruppide kohta. Peale ülekuulamist pidi P. Kuprin saatma vangid kohe Moskvasse ja andma üle NKVD 2. valitsusele¹⁰⁵.

10. novembril esitas L. Beria NSVL-i Kaitsekomiteele (*Государственного Комитета Оборонны*) eesotsas J. Staliniga ettekande Saksa diversantide likvideerimise kohta Konoša rajoonis Arhangelski oblastis¹⁰⁶. Ettekandes korratakse eelnevalt esitatud andmeid luuregrupi avastamise kohta, rünnakut rongile ja rööpaseadmele. Luuregrupid peitusid Konoša ja Kargopoli metsades ning pidasid Tallinna kaudu ühendust Saksa luurega, saades sealt korraldusi¹⁰⁷. Üks gruppidest likvideeriti 2. novembril Pudožki rajoonis Karjala ANSV-s ja teine grupp 8. novembril Konoša rajoonis Arhangelski oblastis. Gruppidele konfiskeeriti kaks raadiojaama, telefonivestluse pealtkuulamiseade, šifrid ja koodid, 9 automaattulirelva, 13 püstolit, 13 000 padrunit, 5 toidupakki jm varustust¹⁰⁸.

Ettekandes mainitakse, et 22. oktoobril oli Saksa luure saatnud diversante ära tooma vesilennuki Heinkel-115, mis maandus Latša järvel. Tulevahetuses sai surma kolm inimest, sealhulgas lennuki komandör ülemleitnant

¹⁰³ **Органы ...** 2003, 1181.

¹⁰⁴ **Вt Степаков** 2004.

¹⁰⁵ **Органы ...** 2003, 1181.

¹⁰⁶ **Органы ...** 2003, 1191.

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ *Ibid.*

(*oberleutnant*) Kurt Helf, mehaanik Stefan Kubal tabati elusana. Lennuk võeti uuesti kasutusele ja viidi Karjala rindele.

L. Beria lisab, et eeluurimise ajal tehti kindlaks, et sabotöörid olid rahvuselt eestlased, kes said Tallinnas Saksa luure väljaõppe luure-diversiooni alal, mida juhtis Saksa luureohvitser Cellarius-Keller¹⁰⁹. Vahialused viidi uurimiseks edasi Moskvasse, kus nad hiljem sõjakohtu otsusel hukati.

Meeste saatus oli järgmine: Soome andmetel said esimesel kokkupõrkel vaenlastega surma P. Roots ja A. Veebel ning haavata A. Rägastik ja O. Krivain. Teisel kokkupõrkel langesid A. Rägastik ja R. Pallo, kuna kolm grupiliiget olevat jäänud kadunuks¹¹⁰. L. Barkov¹¹¹ kirjutab, et võitluses langesid A. Rägastik, H. Roberg, P. Roots ja A. Veebel, ülejäänud üheksa sattusid vangi ja hukati. Hukkamine toimus Vologda vanglas. Kuulujutu järgi leitud H. Roberg hiljem metsast surnuks külmununa. Seda infot kinnitada ei saa.

Hugo Tartu on teinud päevikusse 28. aprillil 1942 järgmise sissekande:

*Eile said mõned mehed Tallinnast naiste käest kirju, kus selgus, et Peterson on jällegi saanud suure rumalusega hakkama. Saatnud oma naisele siinsetest sündmustest päeviku, kus kõik viimase peensuseni kirja pandud. Isegi seda, et Randmäe ja mina oleme saanud haavata. Igauks teab milline matk meil ees seisab, milleks see lapsik kirjaühendus? Kellele on tarvis teada, et meie pole veel asunud oma matkale?*¹¹²

Kas Petersoni saadetud info lähedastele lekkis ka Vene luurele Tallinnas? L. Barkov kirjutab, et 1942. aasta juunis said julgeolekuorganid (NKVD) andmeid selle kohta, et Abwehr-Nebenstelle Reval kavatses saata Nõukogude tagalasse rühma agente laialdaseks spionaaži-diversioonitegevuseks. Seega oldi A. Cellariuse plaanitavast operatsioonist teadlikud, kuid ei teatud täpset aega ja kohta.

Elluviidud vastuoperatsiooni kohta esitas Arhangelski NKVD ülem P. Malkov 4. detsembril 1942 märgukirja kommunistliku partei rajoonisekretäridele, milles toob esile seitsme Konoša, viie Kargopoli ja kahe Njandoma hävituspataljoni võitleja silmapaistva panuse operatsiooni elluviimisel¹¹³.

¹⁰⁹ **Органы ...** 2003, 1191.

¹¹⁰ **Luther** 1983, lk 2.

¹¹¹ Vt **Barkov, L.** 1974. Abwehr Eestis. Tallinn.

¹¹² **Oja** 1992, lk 12.

¹¹³ **Органы ...** 2003, 1223.

10. Kokkuvõte

Sõjalise operatsiooni edukust võib mõõta sellega, kas operatsioonile seatud eesmärgid said täidetud või mitte. L. Barkovi järgi oli luuregrupile antud ülesanne otsida sobivaid kohti õhudessandi maandamiseks, koguda üksik-asjalikke andmeid strateegiliselt tähtsate teede kohta ning teha kindlaks, kas motoriseeritud väeosadel ja autodel on võimalik neid mööda liikuda. Samuti pidid nad raudtee läheduses tegema isikliku vaatlusega kindlaks ööpäeva jooksul läbi sõitvate sõjaväeüksuste hulga, põhjaraudteel veetavate laadungite liigi ja muud seesugust, k.a uurima veekogude kõlblikkust vesilennukite maandamiseks. Soome andmetel oli luuregrupi ülesanne siirduda raudtee äärde Konoša piirkonda, et jälgida liitlaste sõjamaterjalide vedu Nõukogude Liitu, uurida piirkonna lennuvälju ja lennutegevust. Saksa poole ulatuslikest dessantoperatsioonidest juttu polnud. Soome poole andmetel üksusel otsest diversiooniülesannet ei olnud. Vene allikad oletavad, et Eesti langevarjuritel oli kaasas ka lõhkeaineid, mida tõendavad Konoša piirkonnast langevarjuritest maandumiskohast leitud neli tühja langevarjuga varustuskasti, mis sisaldasid tõenäoliselt lõhkeaineid.

Kas operatsiooni eesmärgid said täidetud? Raadioühendus Eesti luuregrupiga oli luurekeskusel ajavahemikul 31. augustist kuni 22. oktoobrini kokku 133 korral, luuregrupp saatis neist 175 sõnumit, millest 84 olid ilmateated. Vastu sai luuregrupp 38 sõnumit, millest 9 olid ilmateated¹¹⁴. Luuregrupi aktiivne periood vastase tagalas kestis 53 päeva.

Erinevalt sakslastest andsid soomlased enda kaugluuregruppidele vastase tagalasse minekul korralduse liikuda ja tegutseda olukorrast lähtuvalt. Seevastu Eesti luuregrupp pidi edastama iga päev ilmateateid, mis andis vastasele võimaluse meeste asukoht raadioluure vahenditega kindlaks teha. Samuti on kapten Karl Talpak leidnud, et just see eriliste ruutudega kaart ning Saksa täpsusega esitatud range nõue liikuda ruudust ruutu ja edastada ilmateadet hukutaski grupi¹¹⁵.

Eesti luuregrupi tegevust saadavad paljud kuulujutud. Küll on mainitud, et operatsiooni üks eesmärk pidi olema kontakti loomine samasse piirkonda küüditatud eestlastega, teises kohas sealkandis asuvate Eesti tööpataljoniidega.

¹¹⁴ 13 tagasipöördumatut langevarjurit 1982, lk 8.

¹¹⁵ Salm, H. 2004. Viie luure agent, lk 122.

Vene poole raevuka vastuoperatsiooni, milles osales üle 3000 inimese¹¹⁶, oli põhjustanud kartus, et sealses piirkonnas plaanib Saksa väejuhatust suuremat ohudessanti ja pealetungi, mille eesmärk on lõigata ära varustusteed Põhjamere sadamatest. Tuleb meeles pidada, et samal, 1942. aasta sügisel toimusid rasked lahingud Stalingradi all ja Kaukasuses. See periood sõjas oli Vene poole jaoks kriitilise tähtsusega, mille tulemusel läks sõjaline initsiatiiv üle Punaarmeele.

On huvitav fakt, et 25. augustil 1942 kandis NKVD 2. eriosakonna juhtkond ette informatsiooni, mille kohaselt viisid sakslased lõunarindelt armeegrupi Nord juurde eriraadiojaama. Nimelt teenindas see raadiojaam Hitleri eriesindajat või Saksa armeemuhtkonda kuuluvat kõrgemat ohvitseri rindelõigus ja oli luureindikaatorina kirjas. Selle kohaselt paigutasid sakslased selle raadioaparaadi tavaliselt rindelõiku, kus plaaniti anda sõjaline pealööök¹¹⁷.

Kogu loos vajavad selgitamist jätkuvalt septembris 1942 toimunud diversiooni- ja sabotaažiaktid põhjaraudteel. Eespool tõdeti, et vahemaa tõttu ei saanud neid toime panna Eesti luuregrupp. Nii kaugele tagalasse sai luurajaid ja diversante saata vaid lennukiga ning pealtnägijate ütluste kohaselt viidi see 10–12-liikmeline grupp ära tõenäoliselt vesilennukiga.

Soome kaugluureüksuste edu Jätkusõjas põhines jalgsipatrullidel. Aastatel 1942 ja 1944 viidi lennukitel Junkers Ju 52 ja Heinkel He 115 vastase tagalasse kokku vaid 20 meest. Neljast erinevast patrullist hävis kaks luuregruppi täielikult, ülejäänutest jäi ellu vaid neli meest¹¹⁸.

Mis üksusega põhjaraudteel siis ikkagi tegemist oli? Kas Saksa-Soome luure saatis samal ajal tõesti piirkonda veel mõne üksuse, mis pidi tähelepanu endale tõmbama? Seda ei ole hetkel teada.

Soome kaugluure 4. eripataljon tegi 1941.–1944. aasta sõjaperioodil kokku peaaegu 300 luurepatrulli, läbiti 13 200 km, mis võttis aega 873 päeva. Pataljonis teenis kokku 622 meest, seejuures pataljoni põhikaadris 120. Eripataljon kaotas sõja-aastatel 83–86 meest¹¹⁹. Kui Soome kaugluures teenis kokku 23 eestlast, kellest langes 14, siis üksuse langenutest moodustasid eestlased 12,04%.

¹¹⁶ Веригин 2019, с. 72.

¹¹⁷ Вт Овсянкин; Абрамов. Схватка в тайге. Из архива НКВД-КГБ. <http://vperedvproslou.uzoz.ru/publ/1-1-0-7>.

¹¹⁸ Saressalo 1987, s. 67.

¹¹⁹ Elfvengren E.; Kosonen M.; Laidinen E. 2010. Vihoillisen selustassa. Päämajan tiedustelu Neuvosto-Karjalassa 1939–1944, s. 180.

Kokkuvõttes tuleb nentida, et Soome ja Saksa luure ühisoperatsioonid, v.a Erna, ei olnud edukad. Sama võib öelda ka kaugluure sihtüksuse 46/1 kohta. Kogutud info ei kaalunud üles meeste kaotatud elusid. NKVD vastuoperatsioon sidus palju sisejulgeoleku üksuseid, kuid strateegilistest lahingupiirkondadest Stalingradist või Kaukasusest Vene pool väekoondisi põhjasuunda ei paigutanud. Eesti ajaloo vaatenurgast oli see paratamatus: mehed uskusid ja lootsid, et nende panuse abil on võimalik Eesti iseseisvus saavutada. Isegi kui see läheb maksma nende elu.

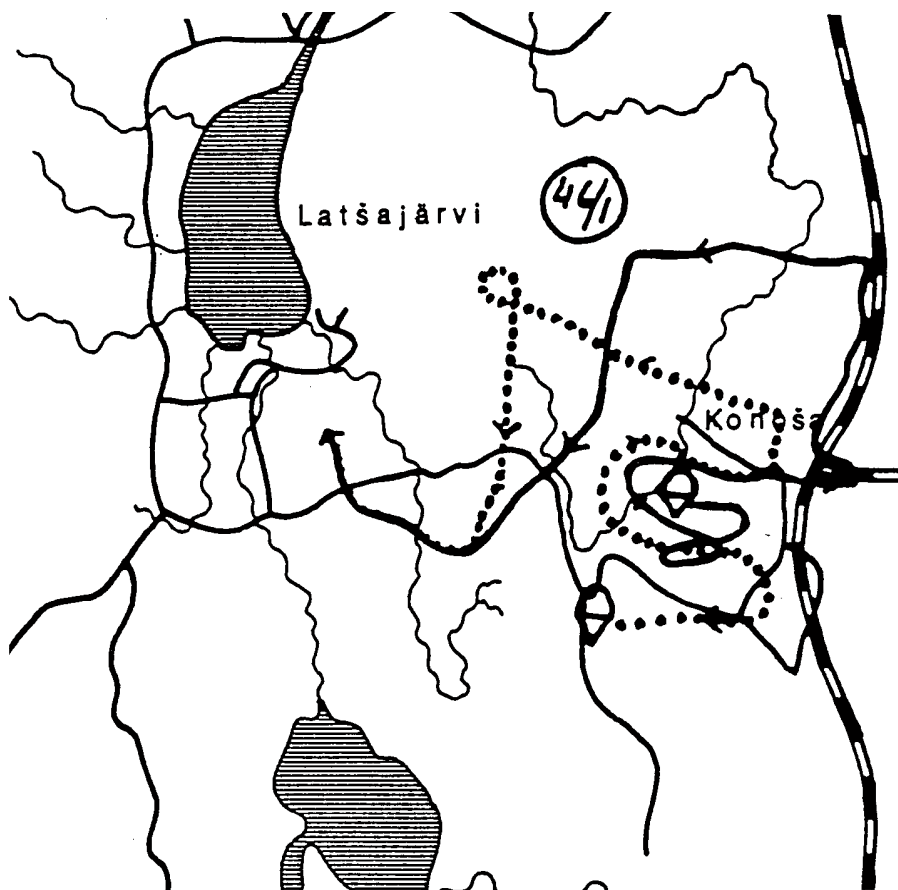
Kirjandus

- Adams, J.** 2009. Historical Dictionary of German Intelligence (Historical Dictionaries of Intelligence and CounterIntelligence). The Scarecrow Press.
- Barkov, L.** 1974. Abwehr Eestis. Tallinn.
- Biddiscombe, P.** 2006. The SS Hunter Battalions: The Hidden History of the Nazi Resistance The History Press.
- Dabrowski, H. P.** 1994. Heinkel He 115: Torpedo-Reconnaissance-Mine Layer Seaplane of the Luftwaffe. Schiffer Military.
- Elfvengren, E.; Kosonen M.; Laidinen E.** 2010. Vihoillisen selustassa. Päämajan tiedustelu Neuvosto-Karjalassa 1939–1944.
- Keskinen, K.; Stenma, K.** 1998. Saksalaiset Koneet Suomessa 1939–1945. German Aircraft in Finland 1939–1945. Jyväskylä.
- Memento, köide 14.** Eestlased Soome ja Saksa sõjaväes 1940–1945, (A–J). 2018. Õispuu, L. (koost). Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB), Eesti Riigiarhiiv, MEMENTO Tallinna Ühendus.
- Memento, köide 15.** Eestlased Soome ja Saksa sõjaväes 1940–1945, (K–L). 2020. Õispuu, L. (koost). Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB), Eesti Riigiarhiiv, MEMENTO Tallinna Ühendus.
- Memento, köide 16.** Eestlased Soome ja Saksa sõjaväes 1940–1945, (M–Y). 2020. Õispuu, L. (koost). Tallinn: Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB), Eesti Riigiarhiiv, MEMENTO Tallinna Ühendus.
- Jõgi, Ü.** 1996. „Erna“ legendid ja tegelikkus. Tallinn.
- Kes olid Jätkusõjas kadunud langevarjurid.** 1983. – Eesti Päevaleht. Estniska Dagbladet, 19. jaanuar, nr 4 (4789), lk 1 ja 7.
- Luther, H.** 1983. Kes olid Jätkusõjas kadunud langevarjurid? – Eesti Päevaleht. Estniska Dagbladet, 4. mai, nr 33 (4818), lk 2.
- Oja, H.** 1992. Eesti kaugluureüksuse surmateekond. – Põhjala Tähistel, nr 18, lk 5–15.
- Pillak, P.; Vilbiks, H.** 2015. Soomepoiste elulood. Tallinn.
- Salm, H.** 2000. Viie luure agent. Eesti luurajad II maailmasõjas. Tallinn.
- Saressalo, L.** 1987. Päämajan kaukopartiot jatkosodassa. Werner Söderstrom Osakeyhtiö.

- Soomlastega Jätкусõjas. Eestlane oli tõlgina õhudessandis sügavaimasse N. Liidu tagalasse.** 1983. – Eesti Päevaleht. Estniska Dagblädet, 16. juuli, nr 53 (4838), lk 5.
- Soomlastega Jätкусõjas (1). Eestlasist soome dessantides Ida-Karjala tagalasse 1943.** 1984. – Eesti Päevaleht. Estniska Dagblädet, 25. aprill, nr 31 (4917), lk 8.
- Soomlastega Jätкусõjas (2). Kaugpatrulli dramaatiline kojutulek Ida-Karjala aladelt sõjasuvel 1943.** 1984. – Eesti Päevaleht. Estniska Dagblädet, 27. aprill, nr 32 (4918), lk 8.
- Soomlastega Jätкусõjas. Eestlasest tõlk tegutses Ida-Karjalas kaugluures.** 1983. – Eesti Päevaleht. Estniska Dagblädet, 2. märts, nr 16 (4801), lk 6.
- Soome Jätкусõjas kadunud langevarjurid. Uusi andmeid Soome Langevarjurite ühingu häälekandjast.** 1983. – Vaba Eestlane, 24. veebruar, nr 13 (2935), lk 7.
- Sõjakaaslane eestlastele Soome Jätкусõjas. Vestlus kapten Kauno Rastasega.** 1984. – Vaba Eestlane, 9. august, nr 59 (3076), lk 4.
- Uustalu, E.; Moora, R.** 1993. Soomepoisid. Tallinn.
- Vabaduse eest. Soomepoiste lühielulood.** 1997. Soome Sõjaveteranide Eesti Ühendus.
- 13 tagasipöördumatut langevarjurit. Soome langevarjurite ajakiri valgustab eesti vabatahtlike saatust.** 1982. – Vaba Eestlane, 20. juuli, nr 54 (2878), lk 8.
- Белок, В.** (майор в отставке, ветеран ФСБ), очерк Юрия Попова. Крах операции Гамбит парашютиста. <http://vperedvprosloe.ucoz.ru/publ/1-1-0-7> (11.05.2021).
- Гурин, С.** 2012. Охота на диверсантов „Бюро Целлариуса“. <https://my.mail.ru/community/kbw/2BDE7892D6C6C821.html> (13.03.2021).
- Веригин, С. Г.** 2019. Разведывательно-диверсионная деятельность финской дальней разведки в 1941–1944 гг.
- Власов, Г. Г.** 2016. Крах опасного замысла. <https://tornitore.livejournal.com/tag/Крах%20опасного%20замысла> (17.04.2021).
- Лайдинен, Э. П.** 2001. Финская разведка и советско-финляндская война 1939–1940 гг. // Вторая мировая война и Карелия, 1939–1945 гг.: Материалы науч.-практ. конф., посвящ. 60-летию начала Великой Отечеств. войны. Петрозаводск.
- Овсянкин, Е. И.; Абрамов, Ю. П.** Схватка в тайге. Из архива НКВД-КГБ. <http://vperedvprosloe.ucoz.ru/publ/1-1-0-7> (17.04.2021).
- Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне.** 2003. В 8 томах. Том 3. кн. 2, но. 1078, 1080, 1099, 1134, 1144, 1181, 1191, 1119, 1123, 1223. <http://militera.lib.ru/docs/da/gbvov/03/index.html> (17.04.2021).
- РГВА:** ф. 38650, оп. 1, д. 618 – „Организационно-штатные том III ГУВВ НКВД СССР“. Начато – 6 мая 1942 года; окончено – 28 мая 1942 года. На 365 листах. Лист 4: письмо замнаркома генерал-майора Аполлонова № 17/411 от 23.05.1942 года на имя наркома внутренних дел СССР генерального комиссара государственной безопасности т. Берия Л. П. <http://forum.patriotcenter.ru/index.php?topic=2109.60> (27.05.2020).
- Степаков, В.** 2004. Русские диверсанты против кукушек. Язуа, Эксмо.

Lisad

Lisa 1

Joonis. Eesti luureüksuse liikumine Konoša rajoonis raudteesõlme piirkonnas 1942. Katkendjoon näitab ühe grupi laskumisjärgset liikumist, ühtlane joon teise grupi liikumist suunaga Latša järvele, kust Saksa vesilennuk pidi grupi ära tooma [Saressalo, L. 1987. Päämajan kaukopartiot jatkosodassa, s. 142]

Lisa 2. Fotode nimekiri

Foto 1. Eestlased maastikuharjutusel 1942. a Vaaženis. Vasakult vbl A. Rägastik, srs O. Luther, n-srs A. Teder, rms P. Roots, rms H. Tartu, srs V. Randmäe, srs E. Ruberg, srs O. Krivain, rms A. Veebel.

Foto 2. Veebel Rägastik töi metsast üksuse juurde orvuks jäänud hirvevasika, kellega sissikoer Kutti peagi söbrunes (**Kes olid Jätkusõjas kadunud langevarjurid**. 1983. – Eesti Päevaleht. Estniska Dagbladet. 19. jaanuar, nr 4, 4789).

Foto 3. Eesti vabatahtlikud ühispildil. Esireas vasakult: Rudolf Täheste, Henn Karmo, Osvald Krivain, Harald Peterson. Tagumises reas vasakult: Artur Veebel, Harald Roberg, Hugo Tartu, Endel Ruberg, Artur Rägastik, Rurik Pallo, tundmatu, Voldemar Randmäe, Karl Jürgens (SA-kuva-arkisto: http://sa-kuva.fi/static/93/50/9350_r500.jpg).

Foto 4. Pildil n-srs H. Peterson, kelle selja taga paistab Junkers Ju 52 tunnusmärgiga BA + KG (**Saressalo, L.** 1987. Päämajan kaukopartiot jatkosodassa).

Foto 5. Junkers Ju 52 tunnusmärgiga BA + KG, millega eesti luuregrupp Konoša piirkonda toimetati. Pildil on lennuk Nurmoila lennuväljal Olonetsis augusti lõpus 1942 (**Keskinen, K.; Stenma, K.** 1998. Saksalaiset Koneet Suomessa 1939–1945. German Aircraft in Finland 1939–1945, p. 99).

Fotod 6 ja 7. Viljo Suoakase patrull 27/2 Obozerkaja-Vologda raudteel augusti lõpus 1942 (**Saressalo, L.** 1987. Päämajan kaukopartiot jatkosodassa).

Foto 8. 1./Kü.Fl.Gr. 906 kuuluv Heinkel He 115 C-1 (8L + 1H) Helsinkis Santahaminas oktoobris 1942 (**Keskinen, K.; Stenma, K.** 1998. Saksalaiset Koneet Suomessa 1939–1945. German Aircraft in Finland 1939–1945, p. 122).

Fotod 9, 10, 11. 1./Kü.Fl.Gr. 906 kuuluv Heinkel He 115 C-1 (8L + 1H), mis sooritas hädamaandumise 22. oktoobril 1942 (Дело 160. Документ № 33-1943, 3 Управление ГРУ Красной Армии: трофейные документы по ВВС, списки заводских (серийных) номеров, опознавательные знаки и т. д. сбитых немецких самолетов и захваченных двигателей, фотографии захваченных самолетов). Vt <https://wwii.germandocsinrussia.org/ru/nodes/1958-delo-160-dokument-33-1943-3-upravlenie-gru-krasnoy-armii-trofeynye-dokumenty-po-vvs-spiski-zavodskih-seriynyh-nomerov-opoznavatelnye-znaki-i-t-d-sbityh-nemetskih-samoletov-i-zahvachennyh-dvigatelye-fotografii-zahvachennyh-samoletov#page/64/mode/inspect/zoom/4>.

Foto 12. Eesti kaugluuregrupi võitlejad, kelle NKVD vangistas 2. novembril 1942. Kuvatõmmis (Реконструкция. Поединок в тайге или гамбит парашютистов. <https://www.youtube.com/watch?v=0sQkMJQwC3c>).

Kapten (res) **ANDRES PARVE**, MA

Riigikantselei julgeoleku ja riigikaitse koordinaatsioonibüroo nõunik